

CPT/Inf (2009) 3

IZVEŠTAJ

**PRIVREMENOJ UPRAVI UJEDINJENIH NACIJA NA KOSOVU (UNMIK)
O POSETI KOSOVU KOJU JE SPROVEO EVROPSKI KOMITET
ZA SPREČAVANJE MUČENJA I NEČOVEČNOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA
ILI KAŽNJAVANJA**

(CPT)

OD 21. DO 29. MARTA 2007. GODINE

This document has been translated by UNMIK.

SADRŽAJ

KOPIJA PISMA O PROSLEĐIVANJU IZVEŠTAJA CPT.....	4
I. UVOD.....	5
A. Datumi posete i sastav delegacije.....	5
B. Posećene ustanove	6
C. Konsultacije koje je delegacija održala i saradnja	7
D. Neposredna zapažanja shodno stavu 5 člana 4 Sporazuma	7
II. ČINJENICE UTVRĐENE TOKOM POSETE I PREDLOŽENO DELOVANJE	8
A. Policijski pritvor.....	8
1. Preliminarne napomene	8
2. Zlostavljanje	8
3. Garancije.....	12
4. Uslovi pritvora.....	17
5. Ostala pitanja	18
B. Kazнено-popravne ustanove.....	19
1. Preliminarne napomene	19
2. Zlostavljanje	20
3. Materijalni uslovi pritvora	23
a. Zatvor Dubrava	23
b. Kazнено-popravni dom u Lipljanu	24
c. Posećeni pritvorski centri.....	25
4. Režim.....	26
a. Zatvor Dubrava	26
b. Popravni dom u Lipljanu.....	31
c. Pritvorski centri koji su bili posećeni.....	31
5. Zdravstvena zaštita	33
a. Osoblje i ustanove.....	33
b. Lečenje i pristup zdravstvenoj zaštiti.....	34
c. Medicinsko sortiranje i snimanje povreda	35

6.	Ostala pitanja	37
a.	Disciplina	37
b.	Bezbednosne ćelije.....	39
c.	Kontakt sa spoljnim svetom	40
C.	Psihijatrijske ustanove/ustanove za pružanje socijalne pomoći	41
1.	Uvodne napomene	41
2.	Maltretiranje	42
3.	Uslovi života pacijenata/štićenika	43
4.	Osooblje.....	45
5.	Lečenje.....	46
7.	Mere zaštite.....	48
a.	Procedure prijema i otpusta.....	48
b.	Mere predostrožnosti tokom smeštanja.....	51
<u>DODATAK I:</u>	Lista preporuka i komentara CPT i zahteva za informacijama	53
<u>DODATAK II:</u>	Lista organa vlasti, međunarodnih organizacija i NVO s kojima se delegacija sastala	65
<u>DODATAK III:</u>	Sporazum između Privremene uprave misije Ujedinjenih nacija na Kosovu i Saveta Evrope o tehničkim aranžmanima vezanim za Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	67

Kopija pisma o prosleđivanju izveštaja CPT

G-din Joahim Riker,
specijalni predstavnik generalnog sekretara
Ujedinjenih nacija na Kosovu
Sedište UNMIK-a
PRIŠTINA - KOSOVO

Strazbur, 25. jul 2007. godine

Poštovani gospodine,

Saglasno stavu 1 člana 6 Sporazuma potpisanog 23. avgusta 2004. godine između Privremene uprave misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) i Saveta Evrope o tehničkim aranžmanima u vezi sa Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, prilažem ovom pismu izveštaj koji je Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) sastavio nakon svoje posete Kosovu od 21. do 29. marta 2007. godine. CPT je ovaj izveštaj usvojio na svom 63. zasedanju održanom od 2. do 6. jula 2007. godine.

Raznovrsne preporuke, komentari i zahtevi za informacijama koje je formulisao CPT nabrojani su u Dodatku I. Kad je reč o preporukama CPT-a s obzirom na član 6 iznad pomenutog sporazuma, Komitet zahteva da UNMIK u **roku od šest meseci** dostavi odgovor u kom su iscrpno navedene mere koje su preduzete u cilju sprovođenja preporuka. CPT veruje da će UNMIK biti u mogućnosti da u prethodno pomenutom odgovoru predoči i reakcije na komentare formulisane u ovom izveštaju i sažeto prikazane u Dodatku I, kao i odgovore na zahteve za informacijama.

Stojim vam potpuno na raspolaganju ukoliko imate bilo kakva pitanja u vezi sa izveštajem CPT ili budućom procedurom.

S poštovanjem

Mauro Palma
predsednik Evropskog komiteta
za sprečavanje mučenja i nečovečnog
ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

I. UVOD

A. Datumi posete i sastav delegacije

1. Saglasno članu 3 Sporazuma potpisanog 23. avgusta 2004. godine između Privremene uprave misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) i Saveta Evrope o tehničkim aranžmanima u vezi sa Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu "Sporazum"; prikazan u Dodatku III), delegacija CPT bila je u poseti Kosovu od 21. do 29. marta 2007. godine¹.

2. Posetu su sproveli sledeći članovi CPT:

- Mauro PALMA (predsednik CPT, vođa delegacije)
- Andres LEHTMETS (drugi potpredsednik CPT)
- Ana GAVRILOVA-ANČEVA
- Rolan MARKE.

Podržali su ih sledeći članovi Sekretarijata CPT:

- Fabris KELENS, zamenik izvršnog sekretara CPT
- Mihael NOJROJTER, načelnik odeljenja

I pomogli:

- Erik DURAN, lekar, bivši načelnik medicinske službe u zatvoru Fleri–Meroži, u Francuskoj (ekspert)
- Majkl KELET, bivši viši inspektor policije u Lankaširu, u Ujedinjenom Kraljevstvu (ekspert)
- Rezija ČOLAKOVIĆ (prevodilac)
- Bljerim DERVIŠI (prevodilac)
- Ermalj DIDA (prevodilac)
- Leonora DOBROŠI (prevodilac)
- Danica KRALJEVIĆ (prevodilac)
- Glauk KRUEZIJU (prevodilac)
- Andrijana MILETIĆ (prevodilac)
- Biljana OBRADOVIĆ-VULJNOVIĆ (prevodilac)
- Mark RODIĆI (prevodilac)

¹ Sporazum je primenjen nakon što su jula 2006. godine sa NATO-om sačinjeni aranžmani kojima je CPT-u omogućeno da poseti i ona mesta u kojima se nalaze lica lišena slobode od strane KFOR-a.

B. Posećene ustanove

3. Delegacija je posetila sledeće pritvorske ustanove:

Policijske ustanove

- Policijska stanica u Dečanima
- Policijska stanica u Gnjilanu
- Policijska stanica u Istoku
- Policijska stanica u Severnoj Mitrovici
- Policijska stanica u Južnoj Mitrovici
- Policijska stanica u Peći
- Policijska stanica br.1 u Prištini
- Policijska stanica br. 2 u Prištini
- Policijska stanica u Vitini

Kazneno-popravne ustanove

- Zatvor Dubrava
- Kazneno-popravni dom Lipljan
- Pritvorski centar Gnjilane
- Pritvorski centar Mitrovica
- Pritvorski centar Peć
- Pritvorski centar Priština

Psihijatrijske ustanove/ustanove socijalnog staranja

- Jedinica za psihijatriju i neurologiju u Mitrovici/Mitrovačka regionalna bolnica
- Psihijatrijska klinika Univerzitetske bolnice u Prištini
- “Specijalni institut” Štimlje (Ustanova za mentalno hendikepirane osobe i Zavod za mentalno zdravlje).

C. Konsultacije koje je delegacija održala i saradnja

4. Delegacija CPT naišla je na veoma dobru saradnju tokom svoje posete, kako kod UNMIK-a tako i kod Privremenih institucija samouprave. Prijem je bio posebno dobar u mestima za lišavanje slobode, uključujući ona mesta gde poseta nije bila unapred najavljena, i delegacija je imala brz pristup svim ustanovama i traženim informacijama pri izvršavanju svog zadatka.

5. Tokom posete, delegacija je održala konsultacije s g-dinom Joahimom RIKEROM, specijalnim predstavnikom generalnog sekretara Ujedinjenih nacija na Kosovu (SPGS), g-dinom Stivenom P. ŠUKOM, glavnim zamenikom SPGS, i predstavnicima Privremenih institucija samouprave, gospodom Sadikom IDRIZIJEM, ministrom zdravlja, Ibrahimom SELJMANAJEM, ministrom za rad i socijalno staranje, Jonuzom SALJIHAJEM, ministrom pravde, i Bljerimom KUĆIJEM, ministrom unutrašnjih poslova, kao i sa višim zvaničnicima UNMIK-a i Privremenih institucija samouprave. Delegacija se sastala i sa g-dinom Hiljmijem JAŠARIJEM, v.d. ombudsmana na Kosovu, i predstavnicima raznih međunarodnih organizacija i NVO.

Lista svih organa, međunarodnih i nevladinih organizacija s kojima se delegacija sastala prikazana je u Dodatku II ovom izveštaju.

D. Neposredna zapažanja shodno stavu 5 člana 4 Sporazuma

6. Tokom razgovora na kraju posete, 29. marta 2007. godine, delegacija je zabeležila tri neposredna zapažanja na osnovu stava 5 člana 4 Sporazuma:

Prvo neposredno zapažanje vezano je za korišćenje potpuno praznih ćelija, kao što je ona br. 1 u Bloku 5 u zatvoru Dubrava, u kojima se u periodu do 48 sati drže "uznemireni" zatvorenici. Delegacija je naglasila da je iznad pomenuta ćelija u zatvoru Dubrava, u stanju u kakvom jeste, potpuno nepodesna za smeštaj zatvorenika, i zatražila je da ona odmah bude stavljena van upotrebe (rok: mesec dana).

Drugo neposredno zapažanje izneto je u vezi sa ćelijama u Pritvorskom centru Peć (Blok D), čija je površina manja od 4 m² a izgled veoma sličan, ako ne i identičan, disciplinskim ćelijama. Delegacija je naglasila da su takve ćelije, samom svojom veličinom, potpuno nepodesne za smeštaj zatvorenika i zatražila da odmah budu povučene iz upotrebe (rok: mesec dana).

Treće neposredno zapažanje odnosi se na potpun nedostatak vežbanja na otvorenom za pacijente u forenzičkoj jedinici ("zatvorsko odeljenje") na Psihijatrijskoj klinici Univerzitetske bolnice u Prištini. Delegacija je zatražila da nadležni organi preduzmu odgovarajuće korake sa ciljem da obezbede da svim pacijentima u toj jedinici bude ponuđeno, ukoliko im zdravlje to dozvoljava, upražnjavanje telesnih vežbi na otvorenom u trajanju od najmanje jednog sata svakog dana (rok: 15. jun 2007).

Prethodno izneti zapažanja potvrđena su u pismu od 30. aprila 2007. godine koje je predsednik CPT uputio SPGS-u.

7. UNMIK je 26. juna 2007. godine dostavio komentare na brojna pitanja koja je delegacija pokrenula na kraju posete, uključujući iznad pomenuta neposredna zapažanja. Ove informacije uzete su u obzir u relevantnim delovima ovog izveštaja.

II. ČINJENICE UTVRĐENE TOKOM POSETE I PREDLOŽENO DELOVANJE

A. Polijski pritvor

1. Preliminarne napomene

8. Delegacija je posetila ukupno devet policijskih stanica na Kosovu: u Dečanima, Gnjilanu, Istoku, Severnoj Mitrovici, Južnoj Mitrovici, Peći, stanice br. 1 i br. 2 u Prištini, i u Vitini.

9. Na osnovu stava 4 člana 212 Privremenog zakona o krivičnom postupku Kosova (PZKP)², lice može da bude zadržano u policijskom pritvoru u periodu koji nije duži od 72 sata. U slučaju maloletnika, maksimalno trajanje policijskog pritvora ograničeno je na 24 sata (stav 2, član 63 PZKP).

2. Zlostavljanje

10. Tokom posete, delegacija je primila brojne navode o fizičkom zlostavljanju lica od strane pripadnika Kosovske policijske službe (KPS) u policijskim stanicama širom Kosova. Tvrdnje o zlostavljanju različitih stepena težine iznela su lica koja su bila zadržana u sledećim policijskim stanicama: Dečani, Uroševac, Gračanica, Istok, Kačanik, Lipljan, Severna i Južna Mitrovica i stanice br. 1, 2, 3 i 4 u Prištini, Prizren, Srbica i Vitina.

Ovi navodi uglavnom se odnose na udarce rukom, šamare i udarce nogom od strane pripadnika KPS koji su tokom saslušavanja pokušavali da iznude priznanje od osumnjičenih za krivično delo. U nekoliko slučajeva, težina navedenog zlostavljanja bila je takva da bi se ono lako moglo opisati kao mučenje (kao što je prividna egzekucija ili dugotrajno i teško batinanje). Osim toga, veliki broj pritvorenih osoba tvrdi da su pripadnici KPS vršili psihološki pritisak na njih da ne podnesu pritužbu zbog pretrpljenog zlostavljanja.

11. Vredi napomenuti da nije bilo nijedne optužbe za zlostavljanje kad je reč o pripadnicima međunarodne policije (CIVPOL). S druge strane, veliki broj pritvorenih osoba je potvrdio delegaciji da su bili zlostavljani od strane pripadnika KPS nakon što pripadnici međunarodne policije napuste ustanovu. U nekim slučajevima, zlostavljanje je navodno odmah prestajalo čim bi pripadnik CIVPOL-a stigao u policijsku stanicu. U jednom slučaju, jedno pritvoreno lice s kojim je delegacija razgovarala tvrdi da je, u Policijskoj stanici Dečani, medicinski zahvat lekara (tj. zašivanje rane na usnama) ometao upravo onaj policajac koji ga je tukao i udario u lice. Tek nakon intervencije jednog međunarodnog policijskog službenika, koji je kasnije stigao, doktoru je, navodno, bilo omogućeno da završi lekarsku intervenciju.

² Proglašen Uredbom UNMIK br. 2003/26.

12. Sve saslušane tvrdnje odnose se na incidente koji su se dogodili nekoliko sedmica pre posete delegacije, te nije bilo vidljivih znakova povreda. Ipak, u najmanje dva slučaja, fotografije na kojima se vide povrede snimljene su po prijemu odnosnih lica u pritvorske centre u Mitrovici i Prištini.

Pored toga, pregledom medicinske dokumentacije, delegacija je otkrila znakove koji su u skladu sa iznetim optužbama.

13. **CPT preporučuje da zvanična izjava najviših političkih organa vlasti bude upućena svim pripadnicima KPS (i pripadnicima kriminalne policije), podsećajući ih da treba da poštuju prava lica na kojima primenjuju mere zadržavanja i da će zlostavljanje tih lica biti predmet ozbiljnih sankcija. Trebalo bi ih takođe podsetiti da prilikom hapšenja lica ne treba koristiti veću silu od one koja je neophodna.**

Nadalje, **trebalo bi preduzeti odgovarajuće korake kako bi se obezbedilo da lica koja su možda bila žrtve zlostavljanja od strane policajaca budu u mogućnosti da podnesu zvaničnu pritužbu.**

14. Jedno od najdelotvornijih sredstava za sprečavanje zlostavljanja od strane pripadnika policije je da nadležni organi marljivo ispitaju sve relevantne informacije u vezi sa navodnim zlostavljanjem koje im je predočeno, bez obzira da li su te informacije u vidu formalne pritužbe ili ne; nečinjenje ovih koraka doprineće stvaranju klime nekažnjivosti. U vezi s ovim, sudije i tužioci imaju posebno važan položaj.

Zabrinutost izaziva činjenica da je nekoliko pritvorenih lica sa kojima je delegacija razgovarala ukazalo da su pretrpeli vidljive povrede usled policijskog zlostavljanja i da su sudiji pomenuli uzrok tih povreda. Međutim, kako se navodi, sudija do sada nije preduzeo nijednu meru u ovim slučajevima. Neka lica su takođe tvrdila da nisu smela da obaveste sudiju o zlostavljanju, budući da je policajac koji im je naneo povrede bio prisutan na sudskoj raspravi.

CPT preporučuje nadležnim organima da, kad god uhapšeno lice koje je izvedeno pred tužioca ili sudiju optuži policiju za zlostavljanje, obezbede da te optužbe budu evidentirane u pisanoj formi, da odmah bude donet nalog za sudsko-medicinski pregled, i da neophodni koraci budu preduzeti kako bi se obezbedilo da optužbe budu valjano ispitane. Ovakav pristup trebalo bi primenjivati bilo da ta osoba ima vidljive povrede na sebi ili ne. Štaviše, čak i u odsustvu izričite tvrdnje o zlostavljanju, tužilac ili sudija bi trebalo da zatraže sudsko-medicinski pregled kad god postoje drugi osnovi (npr. vidljive povrede, opšti izgled i držanje osobe) za sumnju da je došlo do zlostavljanja.

Pored toga, **Komitet preporučuje preduzimanje odgovarajućih koraka kako bi se obezbedilo da tužioci/sudije vode postupak na način koji licima u postupku omogućava da daju izjavu o tome kako je prema njima postupano.**

15. CPT želi da naglasi ključnu ulogu koju lekari mogu da odigraju u sprečavanju zlostavljanja, posebno u kontekstu lekarskog pregleda koji se vrši nakon prijema u pritvorski objekat, tako što će sistematski evidentirati povrede i, prema potrebi, pružati informacije relevantnim organima. Međutim, delegacija je primetila brojne nedostatke u ovom pogledu u različitim pritvorskim centrima koje je posetila³. U vezi s ovim, **pozivamo se na primedbe i preporuke u stavovima od 91 do 95.**

16. Nepobitna je činjenica da sve pritužbe o zlostavljanju od strane pripadnika policije moraju da budu predmet delotvorne istrage koja, primereno slučaju, vodi do izricanja adekvatne kazne. Ovo će imati veoma snažno dejstvo odvraćanja.

CPT pozdravlja činjenicu da će Kosovski policijski inspektorat⁴ (KPI), koji je osnovan 2006, ubrzo u potpunosti biti operativan (sa potrebnim brojem od 50 zaposlenih). Dakle, postojaće sveobuhvatni mehanizam za praćenje rada policije. KPI-u će, pored ostalih stvari, biti povereno da ispituje pritužbe o težim prekršajima u postupanju policije i da vodi krivične istrage u vezi s tim pritužbama shodno upustvima tužilaca, dok će Jedinica za profesionalne standarde (JPS) i dalje biti zadužena za istragu lakših prekršaja.

CPT bi želeo da dobije prikaz svih pritužbi o policijskom zlostavljanju koje je KPI primio u 2007. godini i o ishodu odnosnih disciplinskih i/ili krivičnih postupaka (navode, kratke opise zaključaka nadležnog suda ili organa, presudu, izrečenu kaznu/sankciju).

17. Inspekcija policijskih pritvorskih objekata od strane nezavisnog organa može takođe značajno da doprinese sprečavanju zlostavljanja lica koja su zadržana u policiji, a na širem planu može, prema potrebi, da pomogne poboljšanju uslova u pritvoru. Da bi u potpunosti bile delotvorne, posete takvog organa treba da budu i česte i nenajavljene, a taj organ bi trebalo da bude ovlašćen da pritvorenike ispituje nasamo. Osim toga, taj organ bi trebalo da ispita sva pitanja vezana za postupanje prema pritvorenim licima: zapisnik o pritvaranju, informacije koje su pritvorena lica dobila u vezi sa svojim pravima i stvarnom korišćenju tih prava (konkretno, tri vrste prava pomenute u stavu 21), pridržavanje pravila kojima se reguliše ispitivanje osumnjičenih za krivična dela, i materijalne uslove pritvora.

18. Inspekcije policijskih objekata izvršavane su redovno od strane različitih organa. KPI sprovodi i redovne⁵ i vanredne⁶ inspekcije. Inspekcije policijskih pritvorskih objekata vršio je i ombudsman Kosova. Pored toga, uslove pritvora u policijskim pritvorskim objektima pratio je OEBS⁷.

CPT bi želeo da dobije detaljne informacije o svim redovnim ili vanrednim inspekcijama koje je KPI izvršio od aprila 2007. godine (ciljevi, zaključci i td).

³ Primera radi, u Pritvorskom centru Priština, nijedna povreda nije evidentirana u medicinskoj dokumentaciji pritvorenika nakon prijema, dok je u administrativnoj dokumentaciji pronađena fotografija snimljena po prijemu na kojoj se jasno vide modrice oko oka.

⁴ Prema članu 9, stavovi 2 i 3, Uredbe UNMIK br. 2005/54 o okviru i vodećim načelima Kosovske policijske službe, KPI je izvršna agencija u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova i u potpunosti je nezavisna od KPS.

⁵ Do sada je KPI izvršio četiri redovne inspekcije. Poslednja inspekcija obavljena je u oktobru 2006. i bila je usredsređena na "postupanje KPS pri vršenju hapšenja i pritvaranja".

⁶ Najnoviju vanrednu inspekciju KPI je sproveo u februaru 2007, u cilju ocene postupanja KPS tokom građanskih nemira u Prištini, 10. februara 2007. godine.

⁷ "Izveštaj o čeliji za zadržavanje: Ponovna procena", Odeljenje za ljudska prava i vladavinu prava (novembar 2005. godine).

19. Na kraju, CPT bi želeo da pomene ozbiljan incident u koji su umešane policijske formacije (FPU) KPS-a i CIVPOL-a, kao i mobilne jedinice NATO za podršku (MSU). Tokom nasilnih demonstracija, 10. februara 2007. godine u Prištini, ispaljivani su suzavac i gumeni meci na gomilu demonstranata koja je pokušavala da priđe zgradi Vlade. Kako je izvešteno, dva demonstranta su poginula, nekoliko ih je ozbiljno povređeno a mnogi od njih su zadržani u pritvoru.

Ubrzo nakon toga, osnovan je specijalni tim za sprovođenje istrage pomenutog incidenta. Pored toga, 14. februara 2007, SPGS je imenovao specijalnog istražnog tužioca, g-dina Roberta L. Dina, da nadgleda "nezavisnu istragu okolnosti pod kojima je, kao posledica policijske akcije, nastupila smrt dvojice demonstranata". Posebno naimenovani istražni tužilac i specijalni tim posvetili su svoje istrage rekonstrukciji događaja: kako i zašto su dva demonstranta bila ubijena a ostali teško ranjeni, da li su takvi postupci bili opravdani i da li su se mogli izbeći, da li su dokazima potkrepljene krivične prijave zbog upotrebe oružja protiv bilo kog pojedinca, kao i pružanju smernica za buduće policijske operacije. Pored toga, tužilac Din je ispitao preovlađujuće standarde vezane za propisnu upotrebu i primenu gumenih metaka od strane policije pri vršenju dužnosti kontolisanja mase ljudi, i za operativno planiranje i proces odlučivanja u Policiji UNMIK 10. februara 2007. godine.

Tokom posete, delegacija je imala plodonosne konsultacije sa specijalnim tužiocem, kao i sa zamenikom komesara CIVPOL za operacije i direktorom za operacije. Tom prilikom, delegacija je dobila detaljne informacije o konkretnim pitanjima (smernicama i postupcima u radu Policije UNMIK, sredstvima, obuci, karakteristikama suzavca i gumenih metaka za svaku od angažovanih FPU i td.). CPT je imao uvid i u među-izveštaj o istrazi koji nam je Tužilaštvo stavilo na raspolaganje 16. aprila 2007. godine.

20. CPT je 4. jula 2007. godine primio kopiju drugog izveštaja specijalnog tužioca SPGS-u u vezi sa smrću i teškim ranjavanjem protestanata tokom demonstracija 10. februara 2007. godine u Prištini (datiran na 29. jun 2007). Za razliku od aprilskog izveštaja, junski izveštaj nema za cilj ocenu krivične odgovornosti već "preispitivanje važećih zakona i ocenu i kritiku praksi i postupaka koje je Policija UNMIK primenjivala u planiranju i vršenju policijskih zadataka pre i u toku protesta 10. februara". U izveštaju je zaključeno da "su, najmanje jedan, a možda i dvojica pripadnika rumunske FPU nepropisno primenili gumene metke, što je bio direktan i neposredan uzrok nepotrebne i neopravdane pogibije koja se dogodila tog dana". Izveštaj sadrži i listu faktora koji su doprineli da dođe do fatalnog incidenta⁸.

CPT bi voleo da bude informisan o konkretnim merama koje su nadležni organi preduzeli u svetlu iznad pomenutih istraga u cilju sprečavanja ponovne pojave sličnih incidenata u budućnosti.

⁸ Naime, (1) zakonska regulativa država učesnica (postoji nesaglasnost između rumunskog zakona i opšte prihvaćenog međunarodnog zakona i vodećih načela UN o upotrebi oružane sile, a vrlo verovatno i o upotrebi gumenih metaka; (2) zastarela municija (municiji koju je koristila rumunska FPU rok trajanja je istekao pre 13 godina); (3) nejasnoće u pogledu operativne komande; (4) prekid u lancu komande; 5) propust u nadziranju; i (6) nejasnoća i nepreciznost u pogledu ovlašćenja za primenu gumenih metaka.

3. Garancije

21. CPT pridaje veliki značaj trima fundamentalnim garancijama protiv zlostavljanja lica lišenih slobode od strane policije. Naime, pravu da obaveste člana porodice ili neko treće lice o činjenici da su pritvoreni, pravu na advokata i pravu na lekara. Ova prava bi trebalo primenjivati od samog početka lišavanja slobode, drugim rečima, od trenutka kad je dotična osoba zadržana u policiji. Ova prava bi trebalo da uživaju ne samo osumnjičeni za krivična dela, već i sve ostale kategorije lica koja su lišena slobode (npr. lica smeštena u administrativni pritvor, lica pritvorena na osnovu zakonskih propisa o strancima, i td.). Osim toga, lica koja su zadržana od strane policije treba, bez odlaganja i na jeziku koji razumeju, izričito obavestiti o svim njihovim pravima, uključujući ona iznad pomenuta.

22. Sva prethodno pomenuta prava na Kosovu se u načelu primenjuju od trenutka kad je lice lišeno slobode⁹. Međutim, primena ovih prava u praksi nije uvek zadovoljavajuća, posebno kad je reč o pravu pritvorene osobe na usluge advokata.

23. Pravo na obaveštavanje o zadržavanju u pritvoru propisano je u članu 14, stavovi 1 i 3¹⁰, i članu 215, stav 1¹¹ PZKP. Informacije prikupljene tokom posete, na osnovu razgovora sa pritvorenim licima i uvida u pojedinačnu dokumentaciju, ukazuju da se ovo pravo u osnovi dobro poštuje (uključujući slučajeve maloletnika kad je obaveštavanje pravnog zastupnika ili Centra za socijalni rad o zadržavanju u pritvoru obavezno¹²).

Prema stavu 4 člana 215 PZKP, obaveštavanje o zadržavanju punoletnog lica može da bude odloženo 24 sata odlukom javnog tužioca ako "je odlaganje potrebno zbog izuzetnih potreba istrage u tom slučaju". Informacije prikupljene tokom posete pokazuju da se mogućnost odlaganja realizacije prava na obaveštavanje retko koristi (o pružanju informacija pritvorenim licima o pravu na obaveštavanje videti u stavu 29).

24. PZKP¹³ i Uredba UNMIK br. 2006/36 o pravnoj pomoći¹⁴ sadrže brojne odredbe koje formalno garantuju pravo pritvorenog lica na pristup advokatu i, ukoliko je potrebno, pravo korišćenja besplatne pravne pomoći, "od trenutka hapšenja nadalje". Stav 3 člana 213 PZKP predviđa da "uhapšeno lice ima pravo na poverljivu komunikaciju sa braniocem, usmenu ili pisanu"¹⁵. Ukoliko je uhapšena osoba osumnjičena za terorizam ili organizovani kriminal i postoji osnovana sumnja da je branilac kojeg je izabralo uhapšeno lice takođe umešano u činjenje krivičnog dela ili da će vršiti opstrukciju istrage, pretpretresni sudija može, na zahtev javnog tužioca, da naredi da drugi branilac bude imenovan da zastupa uhapšeno lice u maksimalnom periodu od 72 sata od trenutka hapšenja¹⁶.

⁹ Kad je reč o pritvorenicima imigrantima, prava pritvorenih lica utvrđena u PZKP primenjuju se *mutatis mutandis* (shodno stavu 2 člana 20 Uredbe UNMIK br. 2005/16 o ulasku lica na Kosovo i izlasku s Kosova).

¹⁰ Lice lišeno slobode uživa pravo da obavesti člana porodice ili drugo odgovarajuće lice po svom izboru o hapšenju *u toku perioda lišavanja slobode* (naglasak dodat).

¹¹ Uhapšeno lice ima pravo da obavesti ili da od policije zahteva da ona obavesti člana njegove/njene porodice ili drugo odgovarajuće lice koje ono odabere o hapšenju i mestu pritvora *odmah nakon hapšenja* (naglasak dodat).

¹² Stav 2 člana 215 PZKP.

¹³ Stavovi 1 i 3 članova 12 i 14, stav 4 članova 213 i 214 i stav 1 člana 218 PZKP.

¹⁴ Videti posebno član 15.

25. Veći broj pritvorenih lica je naveo da nisu mogli da kontaktiraju advokata odmah nakon lišavanja slobode, već tek u vreme počinjanja početnog ispitivanja kod kriminalističkog islednika (što se u pojedinim slučajevima događalo nekoliko sati posle lišavanja slobode). U nekim slučajevima, pravo na advokata je navodno postajalo moguće tek nakon početnog perioda ispitivanja.

Trebalo bi dodati i da su brojna pritvorena lica koja su se sastala sa delegacijom izjavila da advokata nisu konsultovala zato što nisu mogla da ga plate. Ovo bi moglo da znači da ova lica nisu bila valjano informisana o mogućnosti dobijanja avokata *ex officio* (po službenoj dužnosti). U vezi s ovim, pozivamo se na primedbe i preporuke iznete u stavu 29.

26. CPT želi da naglasi, na osnovu svog iskustva, da je period odmah nakon lišavanja slobode upravo onaj period kad je rizik od zastrašivanja i zlostavljanja najveći. Sledstveno tome, mogućnost da lica koja su u policijskom pritvoru imaju pristup advokatu tokom tog perioda predstavlja osnovnu garanciju protiv zlostavljanja. Korišćenje te mogućnosti odvratice od zlostavljanja pritvorenika one koji su to naumili; štaviše, advokat je tada u poziciji da preduzme odgovarajuće korake ukoliko je do zlostavljanja zaista došlo.

CPT preporučuje preduzimanje koraka kojima bi se obezbedilo da pravo na advokata uživaju sva lica koja su zadržana u policiji, od samog početka lišavanja slobode.

27. Pravo pritvorenog lica na usluge lekara (po sopstvenom izboru) sadržano je u tački 6 stava 1 člana 214¹⁷ i stavovima 1 i 2 člana 216¹⁸ PZKP.

Na osnovu informacija prikupljenih tokom posete, stiče se utisak da je pravo na usluge lekara zagarantovano u praksi.

Ipak, ova pozitivna ocena zavisi od ispunjena jednog važnog uslova. Ozbiljnu zabrinutost izaziva činjenica da, u skoro svim posećenim policijskim ustanovama, lekarski pregledi sistematski bivaju vršeni u prisustvu policijskog službenika. Takvo stanje stvari ozbiljno narušava delotvornost ove osnovne garancije protiv zlostavljanja. Osim toga, postoji očigledna kontradiktornost kad je reč o načelu poverljivosti koje su lekari dužni da poštuju. S ovim u vezi, **primedbe i preporuke iz stava 95 važe podjednako i za policijske ustanove.**

28. Nadalje, u nekoliko posećenih policijskih ustanova, poverljivost medicinskih podataka nije bila zagarantovana, budući da su lekarska uverenja čuvana među administrativnom dokumentacijom o pritvoreniku, te tako bila dostupna i nemedicinskom osoblju. **Trebalo bi preduzeti korake ka otklanjanju ovog nedostatka.**

¹⁵ Stav 3 člana 213 PZKP takođe predviđa da “[k]omunikacija između uhapšenog lica i njegovog branioca može da bude u vidokrugu ali ne i u slušnom dometu policijskog službenika”.

¹⁶ Stav 5 člana 213 PZKP.

¹⁷ “Uhapšeno lice ima sledeća prava: (...) da dobije lekarski pregled i lečenje, uključujući psihijatrijsko lečenje”.

¹⁸ “ (1) Uhapšeno lice ima pravo da zahteva pregled lekara ili zubara po svom izboru što je pre moguće nakon hapšenja u bilo kom trenutku u toku pritvora. (2) Uhapšeno lice ima pravo na lečenje, uključujući psihijatrijsko lečenje, kad god je to neophodno, na zahtev uhapšenika ili članova porodice”.

29. Kad je reč o obaveštavanju o pravima, stav 1 člana 14 PZKP predviđa da svako lice lišeno slobode mora bez odlaganja i na jeziku koji razume da bude obavješteno o pravu da članu porodice ili drugom licu po svom izboru javi o hapšenju, i o pravu na pravnu pomoć po svom izboru.

Međutim, izgleda da u praksi pritvorenici često nisu pravovremeno obavješteni o svojim pravima. Obrazac koji se tokom posete pokazao prisutan je da se usmeno obavještanje odmah nakon hapšenja retko dešava, a pisana obavještenja u vidu formulara koji sadrži potrebne informacije često bivaju kasno predočena (u nekim slučajevima od po nekoliko sati zakašnjenja), to jest, do trenutka kad osumnjičeni budu prvi put ispitani od strane službenika kriminalne policije.

CPT preporučuje preduzimanje koraka kako bi se obezbedilo da sva lica pritvorena u policiji – iz bilo kog razloga – budu u celosti obavještena o svojim osnovnim pravima (uključujući pravo na usluge lekara) od samog početka lišavanja slobode (to jest, od trenutka kad su obavezni da ostanu u policiji). Ovo bi trebalo da bude osigurano pružanjem jasnih usmenih informacija na samom početku zadržavanja, s tim da, što je pre moguće (tj, odmah nakon prvog ulaska u policijske prostorije), budu pružene dodatne informacije u pisanoj formi u kojoj su jasno opisana prava pritvorenih lica. Ovaj formular bi trebalo da bude dostupan na odgovarajućem broju jezika. Osim toga, treba od dotičnih lica zatražiti da potpišu izjavu kojom potvrđuju da su obavještena o svojim pravima.

30. Delegacija je pronašla dokaz da su lica koja su bila osumnjičena za krivično delo povremeno podvrgavana ispitivanju pre formalnog hapšenja, a da pri tom nisu bila obavještena o svojim pravima. Primera radi, u Policijskoj stanici Peć, delegacija je naišla na čoveka koji je tobože bio ispitivan kao “svedok” a da nije bio obavješten o svojim pravima. Nakon ispitivanja, istražitelj je obavestio delegaciju da je, zapravo, to lice već bilo identifikovano kao osumnjičeno za teško krivično delo i da “trenutno” nije slobodno da napusti policijsku stanicu.

Ovo je očigledan primer kako policija zaobilazi postojeće zakonske garancije ispitujući osumnjičenog a da ga prethodno ne obavesti o njegovim pravima. **Treba preduzeti korake kako bi se sa ovakvom praksom prestalo.**

31. Delegacija je još primetila da su u nekoliko slučajeva pritvorenici bili premeštani u sobe za ispitivanje van policijskih pritvorskih objekata i, ponekad, odvođeni u te prostorije odmah nakon privođenja, pre premeštanja u pritvorski objekat. Primera radi, u Policijskoj stanici br.2 u Prištini postoje kancelarije Regionalne kriminalne jedinice (kao i kancelarije drugih specijalizovanih jedinica) u kojima se često vrši ispitivanje osumnjičenih; međutim, ta policijska stanica nema pritvorske objekte.

Očigledno je da takva praksa dovodi do mogućnosti zloupotrebe i sigurno znači da će garancije protiv zlostavljanja najverovatnije biti prenebregnute. CPT uviđa da, u sadašnjoj situaciji, ispitivanje osumnjičenih samo u onim policijskim stanicama koje imaju pritvorske prostorije može da stvori značajne probleme logističke prirode. Ipak, **trebalo bi kao dugoročni cilj zacrtati da se ispitivanja, po pravilu, vrše samo u takvim prostorijama.**

Kad je reč o vođenju evidencije o pritvoru u slučaju kad se osumnjičeni premešta u prostorije za ispitivanje van policijskih pritvorskih objekata, pozivamo se na primedbe i preporuke iznete u sledećem stavu.

32. U toku posete, delegacija je primetila brojne nedostatke u pogledu vođenja evidencije o pritvoru:

(a) Delegacija je bila iznenađena kad ju je dežurni kapetan Regionalne kriminalističke jedinice u Policijskoj stanici br. 2 u Prištini obavestio da nema pojma da li se tamo trenutno nalaze neka osumnjičena lica, i da jedini način da to sazna jeste da obiđe svaku kancelariju u zgradi i proveri. Nije postojao nikakav zapisnik u kom bi bilo evidentirano kad je pritvoreno lice dovedeno u zgradu na ispitivanje, i jedino je u Policijskoj stanici br.1 u Prištini postojala evidencija o pojedinačnim predmetima i o slučajevima pritvaranja u pritvorskom objektu te stanice.

(b) Postoje razne verzije vođenja evidencije o zadržavanju u pritvoru na Kosovu; delegacija je imala uvid u najmanje šest različitih verzija, a verovatno ih je bilo i više u upotrebi. CPT u potpunosti deli zabrinutost koju je KPI izrazio povodom ovog pitanja u svom periodičnom inspekcijskom izveštaju u novembru 2006¹⁹.

(c) Standard vođenja evidencije o pritvoru je prilično loš. Delegacija je videla brojne primere neispravno sastavljene dokumentacije, potpisa na pogrešnim mestima, nedostatka potpisa tamo gde bi trebalo da ih bude, unose prepravljane korektorom, i td. Slučaj je posebno ozbiljan kad je reč o pristupu advokatu – veći deo dokumentacije o pritvoru ne sadrži potpise u vezi s ovim.

(d) Izgleda da je arhiviranje i čuvanje dokumentacije vezane za pritvor problematično, što je napomenuo i Policijski inspektorat u svom periodičnom inspekcijskom izveštaju u novembru 2006²⁰. U nekoliko navrata, delegacija nije uspela da pronađe konkretnu dokumentaciju o zadržavanju u pritvoru u pojedinim policijskim stanicama, čak i kad se sigurno zna da je odnosno lice tamo bilo pritvoreno.

(e) Iz razgovora sa pripadnicima policije u brojnim policijskim stanicama koje smo posetili, postalo je jasno da ne postoji jednoobrazan sistem za prosleđivanje originalne dokumentacije o pritvoru zajedno sa pritvorenikom kad on biva premeštan u drugu policijsku stanicu, a kopije dokumentacije ne čuvaju se uvek u početnoj stanici. Ovo može da vodi, a očigledno je da se to i dešava, do gubljenja dokumentacije i do vođenja nepotpune evidencije.

(f) Jedan viši policijski službenik obavestio je delegaciju da vođenje evidencije o pritvoru nije obavezno sve dok tužilac ne odobri pritvor u trajanju do 72 sata. U praksi, evidentiranje ne počinje sve dok osumnjičeno lice ne stigne u ćeliju, što ponekad može da bude tek nakon što prođe izvesno vreme od prvog pritvaranja, ili čak tek nakon obavljenog ispitivanja.

33. CPT smatra da bi osnovne garancije za lica stavljena u policijski pritvor mogle da budu ojačane ukoliko bi jedna i sveobuhvatna evidencija o pritvoru bila vođena za svako od ovih lica. U tu evidenciju bili bi unošeni svi aspekti pritvora i sve mere preduzete u vezi s tim (kad i iz kog razloga (s) su preduzete mere pritvaranja; kad je lice stiglo u policijske prostorije; kad je ono obavešteno o svojim pravima; da li su na njemu bili vidni znakovi povreda, zdravstvenih problema, mentalnog poremećaja, i td; u koju je ćeliju smešteno; kad mu je donošena hrana; kad je ispitivano; kad je imalo kontakte s bliskim rođacima, advokatom, lekarom ili predstavnikom konzularne službe i/ili primilo njihove posete; kad je premešteno; kad je izvedeno pred tužioca; kad je vraćeno u pritvor ili oslobođeno, i td).

¹⁹ Videti stav 2.2.

²⁰ Videti stav 2.9.

Komitet preporučuje da u svakoj policijskoj stanici na Kosovu bude otvorena jedna sveobuhvatna evidencija o zadržavanju u pritvoru za svako pritvoreno lice.

Nadalje, treba preduzeti korake kako bi se obezbedilo da:

- **dokumentacija o pritvoru bude poslata zajedno sa pritvorenikom kad on/ona budu premeštani u drugu policijsku stanicu, a da kopija bude čuvana u početnoj policijskoj stanici;**
- **obaveza vođenja evidencije o zadržavanju u pritvoru važi od trenutka kad pritvorenik stigne u policijsku stanicu (t.j. čak i tokom prvih šest sati zadržavanja, pre nego što tužilac odobri pritvor u trajanju do 72 sata);**
- **obaveza vođenja evidencije o zadržavanju u pritvoru važi i za policijske stanice bez pritvorskih objekata u kojima se osumnjičeni zadržavaju zbog ispitivanja.**

4. Uslovi pritvora

34. Zadržavanje u pritvoru od strane policije na Kosovu je, u načelu, relativno kratkog trajanja. Shodno tome, ne može se očekivati da fizički uslovi pritvora budu onoliko dobri u policijskim ustanovama kao što su u drugim pritvorskim objektima gde lica mogu da budu držana duže vreme. Ipak, izvesni elementarni materijalni uslovi moraju da budu ispunjeni.

Sve policijske ćelije treba da budu čiste, razumne veličine s obzirom na broj lica koji je za njih predviđen, i da budu adekvatno osvetljene (dovoljno za čitanje, izuzev u vreme spavanja) i provetrene. Poželjno bi bilo da ćelije budu izložene prirodnom izvoru svetlosti. Osim toga, ćelije treba da budu opremljene sredstvima za odmor, i da licima koja su zadržana u pritvoru preko noći budu obezbeđeni čisti dušeci i ćebad.

Licima u policijskom pritvoru treba da bude omogućeno da ispune svoje prirodne potrebe u čistim i pristojnim uslovima, i da imaju adekvatne uslove za održavanje čistoće tela. Treba stalno da imaju pijaću vodu na raspolaganju i da dobijaju hranu u odgovarajuće vreme, uključujući najmanje jedan pun obrok (tj. nešto jače od sendviča) svakog dana.

Licima zadržanim u produženom periodu (24 sata ili više) treba obezbediti odgovarajuća sredstva za ličnu higijenu i, u meri u kojoj je to moguće, fizičke vežbe na otvorenom svakog dana.

35. Uz primetan izuzetak Policijske stanice Istok, materijalni uslovi u posećenim policijskim stanicama bili su loši. Mnoge ćelije su bile suviše male za broj lica koja su u njima smeštena, nisu imale prirodni izvor svetla i/ili dovoljno veštačkog osvetljenja, i čistoća je bila na niskom nivou. CPT je posebno zabrinut zbog veličine dveju ćelija u Policijskoj stanici Dečani; obe su bile od oko 2,5 m². Prema mišljenju Komiteta, **ćelije ove veličine trebalo bi koristiti jedino za potrebe privremenog zadržavanja, ne više od nekoliko sati, i nikada ih ne treba koristiti za noćenje.**

36. CPT bi želeo da izrazi svoju zahvalnost Odeljenju OEBS-a za ljudska prava i vladavinu zakona koje je nadgledalo uslove pritvora u pritvorskim objektima na Kosovu. Nakon poseta obavljenih u svih 89 ćelija za policijski pritvor na Kosovu, uslovi koji preovlađuju u ovim ćelijama ocenjeni su na osnovu relevantnih standarda CPT-a, što je detaljno dokumentovano u "Izveštaju o pritvorskim ćelijama: ponovna procena" iz novembra 2005. godine.

Nažalost, informacije prikupljene tokom posete CPT-a pokazale su da skoro nikakvo poboljšanje uslova pritvora nije ostvareno u policijskim stanicama koje su posećene od objavljivanja iznad pomenutog izveštaja²¹. U nekim aspektima situacija je od tada čak i pogoršana.

37. U svetlu prethodno iznetog, **CPT preporučuje da bez odlaganja budu preduzeti koraci kako bi se obezbedilo da materijalni uslovi pritvora budu značajno poboljšani u posećenim policijskim stanicama (i, ako je potrebno, u ostalim policijskim pritvorskim objektima na Kosovu), naročito kad je reč o prirodnom osvetljenju, ventilaciji i higijeni.**

Nadalje, **Komitet preporučuje da organi vlasti razviju detaljan plan na osnovu kojeg će postepeno renovirati sve policijske objekte za pritvor na Kosovu.**

²¹ Brojne nedostake potvrdio je i KPI u svom Periodičnom inspekcijskom izveštaju iz novembra 2006. godine o "Postupanju KPS pri vršenju hapšenja i pritvaranja".

5. Ostala pitanja

38. CPT je zabrinut zbog načina na koji se lisice koriste u nekim slučajevima. Primera radi, jedan pritvorenik je naveo da je nekoliko sati lisicama bio privezan za radijator u Policijskoj stanici Kosovo Polje. Drugi pritvorenik je naveo da je jednom rukom bio lisicama privezan za stolicu (koja je bila pričvršćena za pod) dok ga je ispitivao službenik kriminalne policije.

Komitet ima ozbiljnu rezervisanost prema praksi vezivanja pritvorenika lisicama za fiksirane predmete. To može biti prihvatljivo u izuzetnim okolnostima (npr. vezivanje lisicama za prečku u kancelariji za pritvor kad nekoliko zadržanih lica čeka da bude procesuirano). Međutim, **pribežavanje takvim sredstvima nije prihvatljivo ako se ona primenjuju duže vreme ili naočigled drugih.** Pored toga, **ne može biti opravdanja za upotrebu lisica dok se osumnjičeni ispituje.** Uopšteno, **lisice ne bi trebalo koristiti kao zamenu za propisne objekte za zadržavanje.**

39. CPT je zabrinut i zbog neprimerenog isticanja političkih simbola koje je delegacija primetila u Policijskoj stanici br. 1 u Prištini. 1. Unutar kompleksa nalazi se kancelarija administrativnih/obaveštajnih poslova u kojoj se, između ostalog, vodi kompjuterizovana evidencija o licima koja su zadržana u stanici. U toj kancelariji, istaknute na vidnom mestu, bile su fotografije pripadnika KPS zaduženih za vođenje evidencije u uniformama Oslobođilačke vojske Kosova (UCK).

Iako pritvorenici nisu imali pristup toj kancelariji, te naravno nisu mogli ni da vide te fotografije, isticanje takvog materijala je, po mišljenu CPT, nepoželjno u jednoj policijskoj stanici, budući da to može da dovede u pitanje nepristrasnost dotičnih službenika²². **Komitet bi voleo da od UNMIK-a dobije komentar u vezi s ovim pitanjem.**

²² Uporediti, s tim u vezi, odeljke IV-K ("Stav i nepristrasnost") i V-D ("Upotreba službenog položaja u političke svrhe") u "Pravilima postupanja i ponašanja" Smernica i postupaka KPS-a.

B. Kazneno-popravne ustanove

1. Preliminarne napomene

40. Delegacija CPT posetila je šest kazneno-popravnih ustanova: zatvor Dubrava, Kazneno-popravni dom Lipljan i pritvorske centre u Gnjilanu, Mitrovici, Peći i Prištini.

41. **Zatvor Dubrava** je najveća zatvorska ustanova na Kosovu, koja zauzima ogroman prostor u središnjem delu seoske oblasti, nedaleko od istoimenog sela. Zatvor je izgrađen 1976. godine, a tokom rata 1999. ovaj zatvorski kompleks pretrpeo je ozbiljna oštećenja od bombardovanja - oko stotinu zatvorenika je izgubilo život – i od tada je značajan deo ponovo izgrađen i renoviran. Zatvor ima osam pritvorskih blokova i jedan zaseban blok u kom su smešteni zatvorska bolnica i ambulanta. Sa zvaničnim kapacitetom od 1.105 mesta, ova ustanova je u vreme posete pružala smeštaj za 884 muška zatvorenika (787 osuđenih i 97 vraćenih u pritvor).

Kazneno-popravni dom u Lipljanu, koji zauzima veliki prostor na oko 20 km južno od Prištine, služi kao jedini pritvorski objekat na Kosovu za žene i maloletnike (i za osuđene i za pritvorene). Usled nedostatka odgovarajuće vaspitne ustanove na Kosovu, maloletnici koji prema sudskom nalogu treba da budu smešteni u “disciplinski dom”²³, “vaspitnu ustanovu”²⁴ ili “vaspitanu popravnu ustanovu”²⁵, takođe su smešteni u Lipljanskom kazneno-popravnom domu. Dom ima zavnični kapacitet od 152 mesta. U vreme posete, u njemu se nalazilo 36 zatvorenica (26 osuđenih i 10 vraćenih u pritvor) i 48 maloletnika (32 osuđena, osmoro vraćenih u pritvor i osmoro upućenih u vaspitnu instituciju).

Svi **pritvorski centri** projektovani su kao pritvorski objekti za lica koja očekuju suđenje - ali je u njima smešten i značajan broj osuđenih zatvorenika, od kojih većina služi kratkotrajnu kaznu. Međutim, posebno u Pritvorskom centru u Mitrovici, mnogi zatvorenici služe dugotrajne kazne (do 20 godina). Žene ili maloletni zatvorenici nikad se ne primaju u pritvorske centre, već se odmah prebacuju u lipljanski kazneno-popravni dom. U vreme posete, Pritvorski centar u Gnjilanu (kapacitet: 90 mesta) imao je 85 zatvorenika (uključujući 24 osuđena), Pritvorski centar u Mitrovici (kapacitet: 79 mesta) 47 zatvorenika (uključujući 23 osuđena), Pritvorski centar u Peći (kapacitet: 76 mesta) 75 zatvorenika (uključujući 13 osuđenih) i Pritvorski centar u Prištini (kapacitet: 65 mesta) 60 zatvorenika (uključujući šestoro osuđenih).

²³ Na osnovu člana 19 Zakona Kosova o maloletnicima (ZKM – proglašen Uredbom UNMIK br. 2004/8).

²⁴ Na osnovu člana 24 ZKM.

²⁵ Na osnovu člana 25 ZKM.

2. Zlostavljanje

42. Delegacija nije naišla ni na kakve navode o smišljenom fizičkom zlostavljanju od strane osoblja ni u jednom od pritvorskih centara koje je posetila. Ipak, neke optužbe ove vrste mogle su se čuti u zatvoru Dubrava i kazneno-popravnog domu u Lipljanu. Osim toga, nekoliko zatvorenika sa kojima se razgovaralo u pritvorskim centrima u Lipljanu i Prištini žalilo se na verbalno zlostavljanje od strane zatvorskih službenika.

CPT preporučuje da uprava zatvora Dubrava, Kazneno-popravnog doma u Lipljanu i Pritvorskog centra u Prištini podseti svoje osoblje da su svi vidovi zlostavljanja zatvorenika (uključujući verbalno zlostavljanje) neprihvatljivi i da će biti primereno kažnjeni.

43. U zatvoru Dubrava, delegacija je naišla na brojne tvrdnje o zlostavljanju i/ili prekomernoj upotrebi sile od strane članova Interventne jedinice ustanove (poznata kao "Delta Bravo"). Ove optužbe se uglavnom odnose na prekomernu upotrebu sile u toku intervencija (udarci pendrecima ili drugim tupim predmetima, udarci nogom, udarci rukom, šamari, i td), uključujući slučajeve kad su zatvorenici već bili stavljeni pod kontrolu. Pored toga, u praktično svim blokovima u Dubravi, delegacija je čula brojne tvrdnje o brutalnom i provokativnom ponašanju pripadnika Interventne jedinice prilikom pretresa ćelija.

Pojedine optužbe čule su se i u Kazneno-popravnog domu Lipljan u vezi sa zlostavljanjem i /ili prekomernom upotrebom sile od strane pripadnika Interventne jedinice tog doma.

44. Tri relativno nova slučaja je posebno vredno pomenuti u ovom kontekstu, s obzirom da ilustruju različita pitanja kojima se ovde bavimo.

Prvi slučaj odnosi se na navodno zlostavljanje i/ili prekomernu upotrebu sile od strane pripadnika Interventne jedinice zatvora Dubrava, koja je intervenisala nakon tuče dva zatvorenika 22. februara 2007. godine. Jednog od dvojice zatvorenika pripadnici Specijalne jedinice su navodno odveli u Zatvorsku školu i tamo ga tukli, držeći ga prikovanog za pod i vezanog lisicama, u prisustvu upravnika Zatvora (i zatvorenika). Nakon toga je taj zatvorenik odveden u disciplinski odsek (Blok 5) gde ga je pregledao lekar koji ga je ocenio sposobnim da podnese kaznu (što nije sprečilo da ovaj zatvorenik, dva dana kasnije, bude prebačen u bolnicu).

U dokumentaciji koju je delegacija pregledala (Interventna jedinica, Odeljenje bezbednosti i td), a koja se odnosi na ovaj incident, ne pominju se iznad navedene tvrdnje o zlostavljanju /prekomernoj upotrebi sile. Kad je delegacija kod upravnika pokrenula pitanje ovog incidenta, on nije porekao činjenicu da je bio prisutan na mestu događaja i da nije odreagovao na postupke Interventne jedinice. Ovakav stav može samo da proizvede osećaj nekažnjivosti među osobljem Interventne jedinice (da ne pominjemo ostalo zatvorsko osoblje), a kad je reč o zatvorenicima, ozbiljno narušavanje autoriteta upravnika ove ustanove. **CPT preporučuje sprovođenje nezavisne istrage ovog incidenta i, ukoliko se to pokaže potrebnim, izricanje odgovarajućih sankcija na svim nivoima.**

45. U drugom slučaju, u Dubravi, pripadnici Interventne jedinice su navodno pretukli pendrecima grupu od četiri zatvorenika tokom vršenja pretresa ćelije 20. februara 2007. godine. Konkretno, navodi se da je zlostavljanje počelo u samici na istom spratu u koju su četiri zatvorenika stavljena za vreme trajanja pretresa, a nastavilo se u ćeliji visoke bezbednosti (takozvanoj "VS" ćeliji) na prizemlju, kako bi ih naterali da otkriju kome pripadaju nož i SIM kartica koji su pronađeni tokom pretresa. Nakon što je priznao da su te stvari njegove, jedan od zatvorenika tvrdi da je stavljen u samicu i da ga je tog istog dana pregledao jedan od zatvorskih lekara koji je u prisustvu zatvorskog službenika, a da zapravo nije ni kročio u samicu, navodno zaključio da je "sve u redu".

46. Treći slučaj odnosi se na kolektivno prebijanje zatvorenika u Kazneno-popravnom domu Lipljan. Na dan 23. februara 2005, nakon što je tokom pretresa ćelije pronađen mobilni telefon u jedinici u kojoj su smešteni zatvorenici « visokog rizika», u Bloku D, dotični maloletnici su navodno stavljeni na nekoliko sati u samice koje se nalaze u prizemlju zgrade. Nakon toga, vraćeni su u svoje ćelije. Dok su se peli stepeništem, pripadnici Interventne jedinice (nosili su maske) udarali su ih jednog za drugim, koristeći i gumene i metalne palice. Jedan od maloletnika je navodno od posledica batinanja zadobio lom obe ruke, dok su ostali pretrpeli lakše povrede. Nadalje se tvrdi da su ovi maloletnici zatražili da budu fotografisani i da podnesu pritužbu Savetu za odbranu ljudskih prava i sloboda, ali su im oba ova zahteva odbijena.

47. Svi iznad pomenuti incidenti dogodili su se nekoliko sedmica ili više pre posete delegacije, te se, stoga, ne mogu izvući zaključci iz činjenice da ovi zatvorenici nisu imali vidljive povrede u vreme posete. Pregledom lekarskih kartona pronađeno je da su unosi podataka ograničeni, do te mere da je jedino navedeno kako je lekar posetio zatvorenika u samici. **S ovim u vezi, CPT želi da naglasi da svaki zatvorenik protiv kojeg je upotrebljena sila treba da ima pravo da ga lekar odmah pregleda i da, ako je potrebno, bude lečen.** Kad je reč o evidentiranju povreda i prisustvu zatvorskih službenika za vreme lekarskih konsultacija, **pozivamo se na primedbe i preporuke iz stavova od 91 do 95.**

48. Delegacija je vodila poduži razgovor sa šefom Interventne jedinice u zatvoru Dubrava. Jedinicu čini 14 pripadnika i njeni zadaci su sledeći: pretres ćelija, intervencija pri aktivnom ili pasivnom otporu, upotreba sredstava za sputavanje i kontrolu (na zahtev upravnika ili jednog od njegovih zamenika), obuka čuvara iz tehnika sputavanja i kontrolisanja; bezbednosne patrole u krugu zatvora i td. Osoblje Jedinice bira se iz redova zatvorskog osoblja i mora da bude dobro fizički pipremljeno. Ono dobija osnovnu obuku u trajanju od jedne sedmice iz tehnika sputavanja i kontrolisanja, a zatim se svakog dana bave fizičkim vežbama (50% dnevnog programa, dok je ostatak posvećen iznad pomenutim zadacima).

49. CPT ne dovodi u pitanje potrebu postojanja specijalnih interventnih jedinica sposobnih da interveniše u zatvorskim ustanovama na Kosovu kao krajnja mera kojoj se pribegava. Međutim, mora da postoji osnovna predostrožnost da bi se sprečile neprimerene reakcije, koje su izazvane snažnim osećanjem pripadnosti elitnoj sili i opasnošću sa kojima se suočavaju pripadnici ovih jedinica. Ova predostrožnost podrazumeva postojanje čvrste profesionalne uprave koja budno prati stanje i spremna je da odreaguje na svako neprimereno postupanje, što je od ključne važnosti za politiku kažnjavanja i rotaciju osoblja. Štaviše, da bi se mogla oceniti uspešnost intervencija, od suštinske je važnosti da izveštaji o intervencijama koje sastavljaju vođe timova budu što detaljniji. U ovim predočenim slučajevima, oni su bili neverovatno kratki. Na kraju, prethodno pomenuti incident od 22. februara 2007. godine nije rešen ni razmotren na način na koji je trebalo da bude na sastanku osoblja koji je potom usledio, niti je šef Jedinice pokrenuo disciplinsku istragu.

50. U svetlu prethodno iznetog, **CPT preporučuje da odmah budu preduzeti koraci u zatvoru Dubrava i Kazнено-popravnom domu Lipljan kako bi se obezbedilo da, kad god postoje navodi o zlostavljanju nakon intervencije Interventne jedinice, odmah bude sprovedena unutrašnja istraga (bez štete po bilo koju istragu koju sprovode administrativni i/ili pravosudni organi).** Pored toga, **vođe odnosnih timova treba nakon svake intervencije da sastave detaljne izveštaje o intervencijama.**

Komiteta poziva nadležne organe da uvedu strategiju rotacije za pripadnike interventnih jedinica.

Na opštem planu, **od suštinske je važnosti da izuzetna pažnja bude posvećena izboru, zapošljavanju, obuci (uključujući upravljanje stresom), fizičkoj obuci i opremanju pripadnika specijalnih jedinica, kako bi se osiguralo da oni budu ti koji će na najbolji način rešavati rizične situacije (uz korišćenje minimuma sile).**

51. CPT je svestan činjenice da su zadaci interventnih jedinica često teški i opasni i da je upotreba sile protiv zatvorenika često neophodna u izvršavanju tih zadataka. Svaka upotreba sile tokom intervencije mora ipak da bude ograničena na onu koja je striktno neophodna. Osim toga, čim neposlušni zatvorenici budu stavljeni pod kontrolu, ne može biti opravdanja za njihovo dalje batinanje. **CPT preporučuje da svi pripadnici interventnih jedinica u zatvoru Dubrava i Kazнено-popravnom domu Lipljan budu opomenuti.**

52. Treba još napomenuti da su pripadnici interventnih jedinica često nosili maske tokom intervencija, i da nisu isticali značke ni druge oznake na osnovu kojih bi mogli da budu identifikovani. CPT se protivno nošenju prekrivala od strane pripadnika interventnih jedinica – ili bilo kog drugog zatvorskog osoblja – unutar zatvora. Posebno zato što se time sprečava identifikacija i kažnjavanje onih koji su odgovorni za zlostavljanje.

Komiteta uvažava činjenicu da zbog operativnih razloga, nošenje neke vrste zaštite za lice može da bude neophodno. Međutim, u tom slučaju, nošenje jasno vidljivih obeležja na uniformi sa imenom i brojem treba da omogući identifikaciju datog osoblja u svakom trenutku od strane organa odgovornih za operacije i onih zaduženih za nadziranje, kao i od strane zatvorenika.

CPT preporučuje da nadležni organi preduzmu korake kako bi obezbedili da iznad navedene smernice budu primenjene u praksi u svim kaznenim ustanovama na Kosovu.

3. Materijalni uslovi pritvora

a. Zatvor Dubrava

53. Materijalni uslovi pritvora u zatvoru Dubrava²⁶ značajno se razlikuju od jednog bloka do drugog, a ponekad čak i između dve jedinice u istom bloku.

U celini bi se mogli smatrati dobrim u nedavno izgrađenim ili skoro potpuno renoviranim blokovima (kao što su blokovi 2 i 6) i zadovoljavajući u Bloku 1. Životni prostor obezbeđen za svakog zatvorenika u Bloku 6 (novi blok uveden u upotrebu u septembru 2005) je adekvatan; u standardnoj ćeliji (oko 20 m²) smešteno je četvero zatvorenika. Uslovi su bili skućeniji u Bloku 2, u kojem je u ćeliji od 20 m² bilo smešteno do šest zatvorenika (sa po tri kreveta na sprat), a u ćeliji od oko 15 m² do četiri zatvorenika. U Bloku 1, ćelija veličine od oko 15 m², u zavisnosti od okolnosti, primala je do tri zatvorenika. Ćelije u ova tri bloka bile su veoma dobro osvetljene i provetrene i sasvim opremljene (kreveti i posteljina, stolovi, stolice, ormani, izdvojeni toalet i umivaonik).

54. S druge strane, materijalni uslovi bili su osrednji u Bloku 5 i čak i loši, a u nekim slučajevima veoma loši, u delovima blokova 7 i 8. Pojedini delovi ovih blokova bili su izuzetno prenatrpani (sa samo 2 m² životnog prostora po zatvoreniku). U jednoj ćeliji u Bloku 7, na primer, delegacija je videla osam zatvorenika u ćeliji od 16,5 m²; drugu ćeliju približno iste veličine u Bloku 8 (Jedinica V1) delilo je šest zatvorenika. Štaviše, delegaciji je rečeno da je situacija bila još gora pre nekoliko meseci, kao na primer u Jedinici V2 u Bloku 8, u kojoj je u vreme posete bilo smešteno 24 zatvorenika, a u 2006. godini bilo je njih 77.

Negativne posledice prenatrpanosti udružene su sa stalnim propadanjem nekih prostorija koje su bile predmet posete²⁷, kao i sa problemima higijene i održavanja²⁸.

U pismu od 26. juna 2007, UNMIK je obavestio CPT da je "renoviranje blokova 4 i 8 planirano za ovu godinu (2007). Ipak, zbog budžetskih ograničenja, neće biti moguće dalje renoviranje zatvorskih ćelija tokom tekuće fiskalne godine".

CPT preporučuje da se bez odlaganja preduzmu koraci u pravcu renoviranja blokova u zatvoru Dubrava u kojima do sada te vrste radova još nisu vršene. Trebalo bi uložiti napore i na smanjenju broja zatvorenika u onim ćelijama koje su trenutno prenatrpane; cilj treba da bude obezbeđivanje najmanje 4 m² životnog prostora po zatvoreniku u ćeliji za više zatvorenika i 9 m² životnog prostora u ćeliji za jednog zatvorenika.

²⁶ Delegacija je svoju posetu usredsredila na blokove 1, 2, 5, 6, 7 i 8.

²⁷ Električne instalacije u pojedinim zgradama (u delovima blokova 5 i 8, na primer) bile su ogoljene ili u kvaru.

²⁸ U novembru 2006, veliki broj zatvorenika štrajkovao je glađu u znak protesta zbog postojećih uslova pritvora.

55. Delegacija je obratila pažnju i na aranžmane za obezbeđivanje fizičke sigurnosti zatvorenika. S tim u vezi, primećeno je da su, nakon incidenta držanja talaca i neuspešnog bekstva u Bloku 1 u decembru 2005, ključevi katanaca od vrata svih ćelija u ustanovi i izlaza u slučaju opasnosti u svim blokovima držani na jednom centralnom bezbednom mestu preko noći. Takav sistem neizbežno pokreće pitanje da li bi brza evakuacija jedinice – ili čitavog bloka – bila moguća u slučaju ozbiljnog incidenta (kao što je požar)²⁹. Kad je ovo pitanje postavljeno upravi zatvora, odgovor je bio da je sigurno da će u slučaju incidenta dežurno osoblje (koje ima pristup svim ključevima) odreagovati dovoljno brzo na svaki ozbiljan problem. Ipak, usledilo je priznanje da još nikad nisu sproveli vežbu evakuacije noću, u stvarnim uslovima, da bi uspešno mogli da potvrde sigurnost ustanovljenog postupka evakuacije. Delegaciji je rečeno da uprava namerava da sprovede takvu vrstu vežbe u predstojećim sedmicama.

CPT želi da bude detaljno informisan o toj vežbi, kao i o merama koje su potom preduzete.

b. Kazнено-popravni dom u Lipljanu

56. Materijalni uslovi pritvora bili su u celini prihvatljivi u Kazнено-popravnom domu u Lipljanu, u smislu vršenja popravki, životnog prostora³⁰, higijene i pristupa prirodnom svetlu i veštačkom osvetljenju. Sve ćelije su podjednako opremljene krevetima, stolovima i stolicama, i potpuno odvojenim toaletima. Ćelije u ženskoj jedinici su takođe dobro uređene. Delegacija je stekla posebno povoljan utisak u Jedinici za majku i dete, koja se nalazi u odvojenoj zgradi. Veličine je oko 40 m² i ima dnevnu sobu, kuhinju, spavaću sobu i kupatilo; sve su prostorije dobro snabdevene nameštajem i imaju veoma dobro prirodno osvetljenje i ventilaciju.

57. I pored toga, delegacija je u Domu pronašla brojne nedostatke.

Materijalni uslovi u *Jedinici za maloletnike* prilično su oskudni i stvaraju mučnu atmosferu.

U *Jedinici za žene*, pod-jedinica za osuđenice bila je pretrpana u vreme posete (26 zatvorenica, uključujući jednog maloletnika, u prostoriji predviđenoj za 21 osobu). Kao posledica toga, dve zatvorenice su bile privremeno smeštene u jednoj od disciplinskih ćelija³¹. Osim toga, u jednoj ćeliji (br. 9), pristup prirodnom svetlu je ograničen, zato što je prozor podeljen na dva dela zidom koji odvaja toalet od boravišnog prostora. Pored toga, zatvorenicama nisu obezbeđeni higijenski ulošci. Mogu se nabaviti u zatvorskoj prodavnici, ali se nekoliko žena žalilo da nemaju novac da ih kupe.

²⁹ Zabrinutost CPT povezana je i sa činjenicom da je u avgustu 2004. godine u Bloku 2 izbio požar u kom je nastradalo petoro zatvorenika zbog gušenja. Sistem "večernjeg skupljanja ključeva" u to vreme još nije bio uveden.

³⁰ U odeljenju za žene, većina zatvorenica smeštena je po dvokrevetnim ćelijama (veličine od oko 11 m²), a neke su smeštene u četvorokrevetnim ćelijama (od oko 16 m²).

³¹ Situacija ove dve žene ublažena je činjenicom da su obe radile u kuhinji i većinu vremena provodile van ćelije.

Uopšteno gledano, CPT je zabrinut zbog pojedinih postojećih bezbednosnih aranžmana, koji mogu da budu štetni po bezbednost zatvorenika. Prvo, pribor za gašenje požara nije lako dostupan, pošto su brave ormarića u kojima se creva nalaze zapečaćene nekom vrstom plastičnog pečata koji se koristi za 'plastične lisice', i ne mogu se otvoriti bez jakog pribora za rezanje. Drugo, slično situaciji u Dubravi, ključevi ćelija uzimaju se iz svakog bloka i drže u centralnoj kontrolnoj sobi preko noći. U slučaju požara ili druge vrste incidenta kad je potreban pristup ćelijama, neko mora da ide i da ih donese. Službenici sa kojima se razgovaralo priznaju da je u slučaju incidenta malo verovatno da se u ćelije dopre na vreme.

CPT preporučuje da nadležni organi preduzimu odgovarajuće korake kako bi iznad pomenuti nedostaci u Kazneno-popravnom domu Lipljan bili otklonjeni.

c. Posećeni pritvorski centri

58. Materijalni uslovi u pritvorskim centrima koji su posećeni značajno su se razlikovali od jednog centra do drugog. U celini su bili zadovoljavajući u Gnjilanu i Mitrovici, u manjoj meri u Prištini, dok su u Peći bili veoma loši.

Pritvorski centar Gnjilane je u umereno dobrom stanju; vrše se popravke i čistoća je na zadovoljavajućem nivou. Međutim, životni prostor pritvorenika je prilično ograničen u većim ćelijama (oko 18 m² za šest pritvorenika) i nesumnjivo nedovoljan u manjim ćelijama (koje zauzimaju manje od 6 m² a koriste se kao dvokrevetne ćelije). Zatvorena sportska sala je nedavno renovirana, ali još uvek nije opremljena. Pored toga, brojni pritvorenici su naveli da ne mogu sebi da priušte kupovinu sredstava za ličnu higijenu.

U *Pritvorskom centru Mitrovica*, materijalni uslovi pritvora su takođe uopšteno zadovoljavajući. Ipak, mnogi pritvorenici su se žalili na izuzetno visoke temperature u ćelijama tokom leta, a boravišni prostor po pritvoreniku je nesumnjivo nedovoljan u nekim od manjih ćelija. Primera radi, delegacija je naišla na ćelije koje jedva da imaju 5 m² a u kojima su smeštena po dva pritvorenika. Takvo stanje stvari je neprihvatljivo.

U *Pritvorskom centru Priština*, uslovi u ćelijama su generalno prihvatljivi. Ipak, u nekim ćelijama pristup prirodnom svetlu je prilično ograničen. Osim toga, u nekim kabinama za tuširanje nedostaju tuševi. Brojni pritvorenici tvrde i da im se ne dopremaju redovno sredstva za ličnu higijenu, a materijal za čišćenje nikada. Kad je reč o bezbednosti pritvorenika, nekoliko pritvorenika tvrdi da osoblje nije otvorilo vrata ćelije više od sat vremena nakon što su bili obavešteni da jedan od pritvorenika ima napad epilepsije.

Materijalni uslovi pritvora generalno su loši u *Pritvorskom centru u Peći*, posebno u blokovima B i D. U oba bloka, mnogobrojne ćelije nemaju prozore a ventilacija je veoma loša. Osim toga, pritvorenici su smešteni u skućenim uslovima³². Ozbiljnu zabrinutost izaziva činjenica da je u Bloku D, nekoliko pritvorenika nedeljama, čak mesecima, držano u ćelijama manjim od 4 m², čiji je izgled veoma sličan, ako ne i identičan, disciplinskim ćelijama.

³² Primera radi, u velikom broju ćelija od samo 11 m² (uključujući sanitarni dodatak) smešteno je po četiri pritvorenika.

Mišljenje CPT-a je da takve ćelije, imajući u vidu njihova svojstva ili veličinu, ne treba da se koriste za smeštaj pritvorenika. Tokom razgovora održanih krajem godine, delegacija je iznela napomenu u skladu sa članom 4, paragraf 5, Sporazuma, i zatražila je da gore navedene ćelije odmah budu povučene iz upotrebe kao prostorije za smeštaj zatvorenika.

Svojim pismom od 26.juna 2007 godine, UNMIK je obavestio CPT da su četiri ćelije iz gore navedene vrste povučene iz upotrebe u Pritvorskom centru u Peći.

59. CPT preporučuje da relevantni organi sprovedu odgovarajuće korake da bi ispravili gore navedene nedostatke u pritvorskim centrima koji su bili posećeni. Naročito, treba preduzeti korake da bi se osiguralo sledeće:

- **da se u Pritvorskim centrima u Mitrovici i Gnjilanu, ćelije veličine između pet i šest kvadratnih metara koriste za smeštaj samo jednog pacijenta;**
- **da u svim ćelijama u Pritvorskim centrima u Peći i Prištini postoji adekvatan pristup prirodnoj svetlosti.**

Uopšteno govoreći, **Komitet želi da naglasi da bi cilj trebao da bude omogućavanje najmanje 4 m² životnog prostora u zajedničkim ćelijama i 9 m² životnog prostora u ćelijama namenjenim jednom zatvoreniku.**

4. Režim

a. Zatvor Dubrava

60. Pritvorski režim u Zatvoru Dubrava zasniva se na klasifikaciji od četiri nivoa: osnovni, standardni, napredni i unapređeni.

Zatvorenici bivaju primljeni u ustanovu na osnovu osnovnog režima i njima nisu na raspolaganju nikakve posebne aktivnosti tokom dana, osim vežbe u spoljašnjoj sredini (najviše dva sata dnevno) i ograničen pristup televizijskom programu (jedan sat dnevno). Ostatak vremena oni provode zaključani u njihovim ćelijama.

Standardni režim predviđa značajne privilegije, kao što je režim "otvorene ćelije" tokom većeg dela dana³³, kao i dopunske periode za vežbanje u spoljnoj sredini, i mogućnost uključivanja u sportske aktivnosti (izuzev vikendima) ili korišćenje teretane.

Napredni režim omogućuje zatvorenicima da ostvare korist od privremenog odsustva i stavlja im na raspolaganje mogućnost obuke (ukoliko postoji dovoljno mesta za sprovođenje obuke, što je, nažalost, malo verovatno), kao i četiri posete i telefonske pozive svakog meseca. Zatvorenici pod ovim režimom su uglavnom bili smešteni u blokovima 4 i 7.

Unapređeni režim je najrazvijeniji. Zatvorenici su pripremljeni za status ograničenog pritvora, imaju pravo na više putovanja izvan zatvora i uglavnom imaju plaćen posao. Svi takvi zatvorenici bili su smešteni u bloku 6.

³³ Vrata na ćelijama bila su zatvarana nakratko tri puta dnevno (za vreme prozivke zatvorenika) a takođe i tokom noći.

61. Za ustanovu kao što je Dubrava, koja je predviđena za smeštaj svih osuđenih lica sa Kosova³⁴, uključujući ona lica koja služe veoma duge zatvorske kazne (u trajanju do 40 godina), pružanje programskih aktivnosti čiji je cilj da se zatvorenici pripreme na njihov put ponovnog uključivanja u društvo i pripreme za povratak u društvo, uključujući odgovarajuću obuku, je od ključne važnosti. Nažalost, mora biti rečeno da skoro nijedan zatvorenik³⁵ nije imao koristi od pritvorskog režima koji bi favorizovao njihovo ponovno uključivanje. Za sve ostale (veliku većinu), dan je sadržavao periode vežbanja u spoljnoj sredini, kao i gledanje televizijskog programa.

CPT pozdravlja početne napore preduzete od strane uprave zatvora Dubrava, da se pripremi obuka i aktivnosti koje bi bile korisne³⁶. Pružanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti (rad, obrazovanje i sport) je od ključne važnosti za dobrobit zatvorenika. Cilj svega toga bi bio da se osigura da zatvorenici imaju mogućnost da provode određeno vreme izvan njihovih ćelija, uključujući se u razne, svrsishodne aktivnosti. Pored toga, treba razviti individualizovane planove tretmana za sve osuđene zatvorenike. **Komitete preporučuje preduzimanje koraka za značajno proširenje aktivnosti i obuke koji su na raspolaganju zatvorenicima u zatvoru Dubrava. Posebnu pažnju treba obratiti pripremi individualizovanih planova tretmana namenjenih zatvorenicima i režima namenjenog zatvorenicima osuđenim na duge zatvorske kazne.**

62. Još jedna potreba za zadovoljavajući pritvorski režim je odgovarajuća distribucija i klasifikacija zatvorenika u skladu sa raznim kriterijumima, uključujući njihov pravni status i bezbednosna pitanja. S tim u vezi, delegacija je stekla uvid da se opšte prihvaćeni principi, kao što je odvajanje pritvorenih i osuđenih zatvorenika, zatvorenika koji su počinili krivično delo po prvi put i onih koji su to počinili više puta, zatvorenika osuđenih na kratkotrajne i dugotrajne zatvorske kazne, mladih i starijih zatvorenika, skoro uopšte ne poštuju³⁷. Jasno je da su radovi na izgradnji i renoviranju pritvorskog bloka sprovedeni u periodu 2000 – 2005 godine u velikoj meri zakomplikovali zadatak uprave. Bez obzira na to, **došao je trenutak da uprava uloži napore da se prilagodi principima distribucije i klasifikacije koje je ona sama zastupala.**

63. Međutim, ono što je najviše zabrinulo CPT bile su periodične tvrdnje o nepotizmu u zatvoru Dubrava. Tokom posete ustanovi, delegacija je bila preplavljena pritužbama u vezi sa štetnim efektima favorizovanja i korupcije koji su, kako se tvrdilo, uticali na ustanovu. Veliki broj zatvorenika je izjavio da jedan porodični klan kontroliše zatvor, kao i da premeštaj iz jednog pritvorskog režima u drugi ili menjanje zatvorskih blokova ili dobijanje specijalizovane medicinske nege košta veoma mnogo novca. Početna zabrinutost delegacije bila je, kada se suočila sa ovim tvrdnjama, osnažena očiglednim nedostatkom jasnih i transparentnih kriterijuma na osnovu kojih se sprovodi transfer između zatvorskih režima/blokova, što je učinilo granicu diskrecije osoblja većom.

³⁴ Izuzev za žene i maloletnike, zatvorene u Popravnom domu u Lipljanu.

³⁵ Prema listi podnetoj od strane uprave, samo četiri zatvorenika su ostvarila korist od stručne obuke u radionici održanoj 2006 godine, a niko 2007 godine. Tokom 2006 godine sproveden je ordeden broj kurseva o informativnim tehnologijama (IT) (47 kurseva o Word-u i Excel-u) i neke aktivnosti su predviđene za održavanje tokom 2007 godine (za 17 zatvorenika).

³⁶ Svojim pismom od 26. juna 2007 godine UNMIK je obavestio CPT da su „stručne radionice započele u nedelji koja je počela 14. maja 2007 godine”.

³⁷ Zatvorenici koji su se obratili delegaciji tokom njene posete Bloku 8 služili su zatvorske kazne u rasponu od pet dana do 25 godina a oni u Bloku 5 u rasponu od mesec dana do 25 godina. U istom bloku postojao je zatvorenik star 71 godinu koji je delio ćeliju sa zatvorenikom starim 23 godine.

64. Imajući u vidu ozbiljnost iznetih tvrdnji, delegacija je pokrenula to pitanje prilikom završnih godišnjih razgovora sa Ministrom pravde, u Prištini, koji je odmah uzeo u obzir analizu pripremljenu od strane delegacije i izrazio svoju spremnost da se suoči sa problemom. CPT pozdravlja ovo rešavanje problema sa nepotizmom (i korupcijom) u zatvoru Dubrava, na nivou Vade. Komitet želi da naglasi da je sistem koji eksploatiše, ili koji se u širem smislu doživljava kao sistem eksploatacije osobe lišene slobode od strane javnih organa, neprihvatljiv. Detaljnije govoreći, korišćenje prava od strane zatvorenika i sticanje privilegija nikada ne treba da zavisi od iznosa novca koji se plaća osoblju niti od nezagarantovanog pružanja usluga. Ovakvo ponašanje je jednako zloupotrebi autoriteta i ono mora biti ozbiljno kažnjavano.

CPT preporučuje da organi vlasti prenesu jasnu poruku osoblju, bilo da se ono nalazi na položajima supervizora ili na nižem nivou, da zloupotreba položaja kroz prihvatanje ili zahtevanje nagrada od strane zatvorenika nije prihvatljiva i da će bilo kakvi akti te vrste podlegati ozbiljnim kaznama. Ova poruka treba da se redovno ponavlja i na odgovarajući način.

65. Kao što je već pomenuto, izostanak dobro uspostavljenih kriterijuma na osnovu kojih se upravlja dogovorima o transferu između pritvorskih režima/blokova je, u velikoj meri, popločao put ovim zloupotrebljavajućim postupcima. **CPT preporučuje da bude izrađen nacrt jasnih i transparentnih pravila i kriterijuma, pogotovo za pritvorske režime i raspodelu zatvorenika.** Pored toga, **zatvorenici treba da budu upoznati sa ovim pravilima i kriterijumima preko odgovarajućih kanala.**

66. Pored "normalnih" pritvorskih blokova, Zatvor Dubrava poseduje blok pod visokim stepenom obezbeđenja (Blok 1). Ovaj blok se koristio isključivo za smeštaj pritvorenih i osuđenih zatvorenika³⁸ optuženih za ratne zločine, akte terorizma ili krivična dela povezana sa organizovanim kriminalom, od kojih su svi zatvorenici, izuzev jednog, bili klasifikovani kao bezbednosni nivo "A" (vidi, s tim u vezi, paragrafe 69 do 71).

Blok 1 izgledao je kao "zatvor unutar zatvora", gde su zatvorenici iz tog bloka bili u potpunosti odvojeni od ostatka kompleksa: aktivnosti, posete porodica i medicinska nega bile su organizovane na taj način da se obezbedi da ti zatvorenici napuštaju ovu bezbednu oblast što je manje moguće³⁹. S tim u vezi, unutar njihovog bloka zatvorenici su uživali uslove i pritvorski režim (osnovni, standardni ili napredni) koji su bili među najboljim u celoj ustanovi (sa primetnim izuzetkom politike sistematske "rotacije ćelija", koja se sprovodila svakih 14 dana, vidi paragraf 73).

67. Od strane uprave bili su uloženi napor da se sprovede pritvorski režim u Bloku 1 inspirisan principima koje je CPT razvio za jedinice pod visokim stepenom obezbeđenja⁴⁰. Ovi principi navode da zatvorenici koji predstavljaju vrlo visok rizik po bezbednost moraju, unutar svojih pritvorskih jedinica, uživati relativno relaksirani režim kao vid kompenzacije za njihovu ozbiljnu situaciju. Osim toga, uprava je takođe bila upoznata sa konceptom "dinamičke bezbednosti".

³⁸ U trenutku posete, u Bloku 1 (čiji je kapacitet 53 zatvorenika) bilo je smešteno 29 zatvorenika, od kojih je samo kod jednog zatvorenika doneta pravosnažna presuda, dok su se ostali žalili protiv prvostepene odluke (18 zatvorenika), ili protiv odluke o određivanju pritvora (10 zatvorenika).

³⁹ U okviru zatvorskog kompleksa bila je instalirana specijalna sudnica, da bi se izbegla potreba prevoza ovih zatvorenika do grada radi pojavljivanja pred sudom.

⁴⁰ Za dopunske detalje, vidi "Standarde CPT" (CPT/Inf/E (2002) 1 – revidirane 2006 godine, Deo II, paragraf 32).

68. I pored toga, potreban je dalji napredak kad su u pitanju aktivnosti stavljene na raspolaganje zatvorenima u Bloku 1. Postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti je isto tako važno – ako ne i važnije – u jedinici sa pojačanim stepenom bezbednosti nego u običnoj jedinici. Ono može učiniti puno da bi se umanjili efekti po zatvorenikovo shvatanje da živi u zatvorenoj atmosferi u takvoj jedinici. Omogućene aktivnosti treba da budu što je moguće više različite (obrazovanje, sport, stručni rad, itd.). Kad su u pitanju, na primer, radne aktivnosti, jasno je da bezbednosna razmatranja mogu predodrediti razne vidove rada koji postoje u okruženju koje postoji u normalnom zatvoru. Bez obzira, to ne treba da znači da zatvorenima treba omogućiti obavljanje samo određene vrste radova. **CPT preporučuje preduzimanje koraka da bi se unutar Bloka 1 razvio program aktivnosti inspirisan prethodno navedenim principima.**

69. Delegacija se takođe interesovala o postojećem sistemu bezbednosne klasifikacije unutar ustanove, kojim se određuje da li će zatvorenici biti primljeni u Blok 1. Stav CPT je da zatvorenici ne treba da podležu specijalnom bezbednosnom režimu duže nego što opasnost koju oni predstavljaju bude trajala, i to poziva na sprovođenje redovnih revizija odluka o smeštaju. Takve revizije treba uvek da se zasnivaju na neprekidnom procenjivanju individualnih zatvorenika od strane osoblja specijalno obučenog za sprovođenje takvih procena. Pored toga, zatvorenici treba da, što je više moguće, budu u potpunosti obavešteni o razlozima njihovog smeštaja i, ako je potrebno, razlozima produženja smeštaja; time će, između ostalog, oni imati mogućnost da, na efikasan način, upotrebe sva raspoloživa sredstva za podnošenje žalbe protiv te mere.

70. Postoje četiri različita bezbednosna nivoa: “A-spoljni” (za zatvorenike pod posebnim režimom čiji kontakti sa spoljnim svetom moraju biti kontrolisani); “A-unutrašnji” (za zatvorenike pod posebnim režimom čiji kontakti unutar zatvora moraju biti kontrolisani); “E-visokorizični” (za zatvorenike na visokom riziku od begstva); “E-normalni” (za zatvorenike na normalnom riziku od begstva). U principu, zatvorenici koji potpadaju pod “kategoriju A” su uvek odvojeni od drugih zatvorenika.

71. Odluku o smeštanju zatvorenika na bezbednosni nivo “A” donosi sud, i ta odluka se zasniva na mišljenju iznetog od strane Komiteta za kontrolu zatvorenika (POC). Osnovni kriterijum koji se primenjuje u vezi je sa prirodom počinjenog krivičnog dela (za osuđene zatvorenike) ili navodno počinjenog (za zatvorenike u pritvoru), uticajem na društvo i posledice mogućeg begstva. To znači da zatvorenik dolazi u Zatvor Dubrava (ili pritvorski centar) sa unapred određenim bezbednosnim nivoom⁴¹.

Jedino odluka doneta od strane POC može kasnije dovesti do odluke o reklasifikaciji. Međutim, procedure revizije ne obezbeđuju informacije od osoblja zatvora. Ispitivanje individualnih dokumenata, izabranih od strane delegacije pokazalo je da su ove procedure revizije bile teoretske. Delegacija nije mogla da identifikuje bilo koji slučaj gde je revizija dovela do izmene u bezbednosnoj klasifikaciji.

Jasno je da sistem bezbednosne klasifikacije na Kosovu treba da bude preispitan i doveden u sklad sa kriterijumom određenim u paragrafu 69 i principima navedenim u Evropskim pravilima o zatvorima (pogotovo Pravilima 51 do 53). Posebno, ovaj sistem treba da uvrsti koncepte

⁴¹ Kao primer, jedan zatvorenik je izjavio sledeće: "Bilo koja osoba koja služi zatvorsku kaznu u trajanju od 20 godina ili dužu treba se smatrati visoko-rizičnim zatvorenikom i svrstana pod nivo "A", na osnovu dužine kazne i njihovih godina života. U ovom slučaju, zatvorenik je star 24 godine". Slične izjave pronađene su u brojnim drugim dokumentima. Neki zatvorenici su bili svrstani pod nivo „A“ nakon dolaska u ustanovu 2001 godine, i od tada njihov status nije bio preispitivan.

individualizacije mere, proporcionalnost, redovnu reviziju (posebno, ali ne isključivo) na osnovu mišljenja zatvorskeg osoblja, i mogućnosti da zatvorenik o kome se radi podnese žalbu protiv klasifikacije. **CPT predlaže da sistem bezbednosne klasifikacije na Kosovu bude revidiran, u skladu sa gore iznetim primedbama.**

72. Bezbednosni nivo u vezi sa rizikom od begstva ("E") bio je određen od strane Zatvorske administracije⁴² i principijelno je bio zasnovan na bilo kojim prethodnim pokušajima begstva, kao i na održavanju veza od strane određenog zatvorenika – ili ne – sa svojim zločinačkim okruženjem (posebno kad je u pitanju bio organizovani kriminal). Na osnovu važećih uredbi, klasifikacija pod nivo „E“ mora biti revidirana svakih 28 dana, međutim u praksi se takva revizija nije sprovedla. Pored toga, kad je u pitanju prethodno pomenut sistem, izgleda da zatvorenicima nisu bile na raspolaganju nikakve mogućnosti za podnošenje žalbi protiv takvih odluka. **CPT bi želeo da dobije komentare od UNMIK-a o gore navedena dva slučaja.**

73. CPT mora izraziti svoju zabrinutost zbog politike sistematske "rotacije ćelija", koja se sprovodi svake dve nedelje, unutar Bloka 1 (u kojem su smešteni svi zatvorenici koji potpadaju u "kategoriju A"). Ovo je bila jedina stvarna pritužba podneta od strane ovih zatvorenika, koji, izuzev toga, prihvataju situaciju u kojoj se nalaze. Takva mera bi verovatno dugoročno uticala na mentalno zdravlje tih zatvorenika. Kao što je jedan od zatvorenika rekao delegaciji: "Stalno menjanje ćelija je deprimirajuće i na kraju ja više ne znam ni ko sam niti gde idem...".

U svom pismu od 26. juna 2007 godine, UNMIK navodi da se "procedura rotacije ćelija sprovodi svakih 14 dana samo kad su u pitanju zatvorenici i pritvorenici koji potpadaju pod "Kategoriju A", kao mera bezbednosti za zatvorenike/pritvorenike pod maksimalnim stepenom obezbeđenja. Imajući u vidu izuzetno visok rizik od relativno malog broja zatvorenika/pritvorenika, Odeljenje za pravosuđe/PMD nije voljno da promeni ovu praksu".

Stav CPT-a je da su objašnjenja izneta od strane UNMIK-a daleko od uverljivih. Komitet prihvata da se, u izvesnim slučajevima (na primer, kada je tačna informacija o mogućem begstvu primljena unutar ili izvan zatvora), preduzimanje određenih koraka može pokazati neophodnim, bez davanja bilo kakvog prethodnog upozorenja, ili premeštanje zatvorenika iz njegove/njene trenutne ćelije ili možda čak i izvan ustanove. Međutim, ovakve mere treba da budu izuzetak, a ne pravilo; bilo kakva odluka s tim u vezi treba da, između ostalog, uzme u obzir gore navedene principe proporcionalnosti.

CPT preporučuje da nadležni organi prekinu sa politikom sistematske "rotacije ćelije" koja se praktikuje u Zatvoru Dubrava, u svetlu gore iznetih primedbi.

74. Na kraju, CPT želi da pokrene pitanje uloge desetine ili više međunarodnih policajaca dodeljenih Bloku 1. Komitet izražava bojazan zbog prisustva policajaca unutar zatvorske ustanove, i, čak šta više, kad je u pitanju njihov direktan kontakt sa zatvorenicima, kao principijelno pitanje (što nije bio slučaj u Bloku 1 za vreme posete). Uzevši to u obzir, raspoređivanje međunarodnih policajaca, započeto maja 2006 godine, bilo je privremenog karaktera. Dok su postojali konkretni argumenti za očuvanje prisustva međunarodnog osoblja u Bloku 1, jedino osoblje sa dugogodišnjim

⁴² Kad su u pitanju zatvorenici u Bloku 1, klasifikacija koja se odnosi na rizik od begstva bila je još uvek u nadležnosti međunarodnih zvaničnika UNMIK-a. Sledeća informacija govori u prilog tome: 14. marta 2007 godine 32 zatvorenika klasifikovana su kao "A-interni" (svi u Bloku 1); osam zatvorenika klasifikovano je kao "A-spoljni" (jedan u Bloku 1, tri u Bloku 2, jedan u Bloku 3, jedan u Bloku 4, i dva u bloku 6); 19 zatvorenika klasifikovano je kao "E-visokorizični" (od koji je 18 zatvorenika već bilo klasifikovano pod nivoom "A") i jedan zatvorenik (u Bloku 5) bio je klasifikovan kao "E-normalan".

iskustvom rada u zatvorima treba da bude raspoređeno tamo.⁴³ Time bi takođe bilo omogućeno pružanje tekuće obuke lokalnom osoblju koje radi sa zatvorenicima koji predstavljaju visok bezbednosni rizik. **CPT bi želeo da od UNMIK-a dobije komentare po tom pitanju.**

b. Popravni dom u Lipljanu

75. U *delu namenjenom ženama*, sve osuđene zatvorenice bile su pod standardnim režimom. One su bile u mogućnosti da se slobodno kreću izvan svojih ćelija tokom dana, i većina njih bila je uključena u raznovrsne aktivnosti (kao što su kuvanje, čišćenje, šivenje ili poljoprivredni rad). Svako dana bio im je dozvoljen izlazak u dvorište u trajanju od dva sata. Dva put nedeljno one su imale mogućnost da koriste teretanu u trajanju od sat vremena.

Kad su u pitanju bile pritvorenice, situacija je bila daleko nepovoljnija. Vanćelijske aktivnosti bile su ograničene na vežbanje u spoljašnjoj sredini dva puta dnevno u trajanju od po sat vremena i pristup trpezariji u veoma maloj zajedničkoj prostoriji. Ostalo vreme one su bile zatvorene u svojim ćelijama, gde su jedino mogle da gledaju televiziju, igraju društvene igre ili čitaju. Skoro nijednoj od njih nije bio ponuđeno da radi ili da se bavi bilo kakvim drugim svrsishodnim aktivnostima. S tim u vezi, **preporuke iznete u paragrafu 61 primenjuju se ravnopravno na pritvorene žene u Popravnom domu u Lipljanu.**

76. U Lipljanu su uloženi naponi da se *maloletnim zatvorenicima* omogući školsko obrazovanje i sportske aktivnosti (teretana, odbojka, košarka). Maloletnicima koji su potpadali u standardni režim (u vreme posete bilo ih je devet) bilo je takođe ponuđeno tri sata vežbanja u spoljnoj sredini svakodnevno. Zatvorenici pod naprednim režimom (u vreme posete bilo ih je devet) mogli su da izlaze napolje četiri sata dnevno i bavili su se dodatnim sportskim aktivnostima.

Ukupan broj od pet nastavnika (tri nastavnika zaposlena od strane Ministarstva obrazovanja i dva pod ugovorom) pružao je osnovno školsko obrazovanje svakog jutra u trajanju od tri sata, od ponedeljka do petka (Albanski i Engleski jezik, matematika, kompjuterska obuka, geografija, istorija i umetnost). Pored toga, tokom popodneva održavani su časovi fizičkog vaspitanja.

Imajući u vidu gore navedeno, postavlja se pitanje da većina osoblja koja radi sa maloletnicima nije prošla kroz specijalizovanu obuku. Prema direktoru, postojali su planovi za poboljšanje ove situacije. **CPT bi želeo da bude obavešten o do sada preduzetim koracima za rešavanje ovog problema.**

c. Pritvorski centri koji su bili posećeni

77. Kao što su sami organi vlasti svesni, trenutno stanje u posećenim pritvorskim centrima teško da se može smatrati odgovarajućim za dugotrajan pritvor i, čak šta više, za zatvorenike osuđene na dugogodišnje zatvorske kazne, pošto centri ne sadrže bilo kakve odgovarajuće prostorije (pogotovo u Gnjilanu i Mitrovici) za sprovođenje radnih i drugih aktivnosti namenjenih zatvorenicima.

78. Kada su u pitanju *osuđeni zatvorenici*, situacija je varirala od jednog pritvorskog centra do

⁴³ Prema informaciji koja je bila na raspolaganju delegaciji, podneti su zahtevi Ujedinjenom Kraljevstvu, Sjedinjenim Američkim Državama i Italiji za imenovanjem odgovarajućeg dopunskog zatvorskog osoblja, naizgled bezuspešno.

drugog. Najpovoljnija situacija bila je u Prištini, gde je svoj šestorici zatvorenika prisutnih za vreme posete bio ponuđen rad (u kuhinji i na održavanju). U Gnjilanu, osam od 24 zatvorenika bilo je u mogućnosti da se bavi radom (čišćenjem, kuhinjskim radom, pranjem, u biblioteci i u frizerskom salonu), dok je u Mitrovici dvanaest zatvorenika delilo pet poslova (čišćenje, kuhinja, održavanje),⁴⁴. Nažalost. Skoro nikakve mogućnosti za rad nisu bile ponuđene zatvorenima u Peći.

CPT je pogotovo zabrinut za neizvesnu situaciju u kojoj se nalazi nekoliko zatvorenika u Pritvorskom centru u Mitrovici, koji su služili kaznu u trajanju do 20 godina⁴⁵, kojima nisu bile ponuđene bilo kakve svrsishodne aktivnosti. Takav postojeći režim je očigledno poražavajući po mentalno zdravlje tih zatvorenika. Prema Direktor centru, nekoliko zatvorenika patilo je od psiholoških problema. **Treba biti pronađeno održivo, alternativno rešenje, kao prioritet, za zatvorenike koji služe duge zatvorske kazne u Mitrovici.**

79. U svim posećenim pritvorskim centrima, velika većina *prিতvorenih zatvorenika*, ako ne i svi, podlegali su veoma iscrpnom režimu. Vanćelijske aktivnosti bile su uglavnom ograničene na aktivnosti u spoljnoj sredini dva puta dnevno, u trajanju od sat vremena (sa nekim sportskim aktivnostima). Ostatak vremena pritvoreni zatvorenici provodili su zatvoreni u svojim ćelijama, u stanju nametnute izolovanosti. Njihove jedine aktivnosti bile su čitanje, igranje društvenih igara ili gledanje televizije. Situacija je bila posebno teška u Peći i Prištini, gde zatvorenima nije bio na raspolaganju nikakva sportska aktivnost, kao ni materijal za čitanje. Osim toga, u Peći, mnoge ćelije nisu bile opremljene televizorom.

80. Kako je već istaknuto u paragrafu 61, cilj bi trebao da bude da se osigura da svi zatvorenici, bilo da su osuđeni ili u pritvoru, provedu izvesno vreme tokom dana izvan svojih ćelija, uključeni u raznovrsne svrsishodne aktivnosti. S tim u vezi, **preporuke iznete u paragrafu 61 primenjuju se ravnopravno na sve posećene pritvorske centre i, ako je moguće, u drugim pritvorskim centrima na Kosovu.**

Dalje, CPT preporučuje da, kao prvi korak, organi vlasti ispitaju mogućnost da vrata na ćelijama budu otvorena tokom jednog dela dana u posećenim pritvorskim centrima.

81. U nekoliko posećenih pritvorskih centara, bilo je zatvorenika koji su bili klasifikovani kao zatvorenici u kategorijama "A" ili "E" i da su time sistematski podlegali sistemu "rotacije ćelija". S tim u vezi, **primedbe i preporuke iznete u paragrafima 69 - 73 ravnopravno se primenjuju na pritvorske centre na Kosovu.**

⁴⁴ U Mitrovici je planirano da uskoro započne krojački kurs.

⁴⁵ Da bi se omogućilo određenim zatvorenima da budu smešteni u neposrednoj blizini svojih porodica (i radi njihove lične bezbednosti), oni nisu bili držani u Zatvoru Dubrava.

5. Zdravstvena zaštita

a. Osoblje i ustanove

82. U *Zatvodu Dubrava* (uključujući *Zatvorsku Bolnicu*), zdravstveno osoblje čini ukupno osam doktora⁴⁶ i oko 30 medicinskih sestara. Takvi visoki nivoi zdravstvenog osoblja omogućili su pokrivanje potreba ustanova u kojoj je smešteno i do 1.100 zatvorenika (i, između ostalog, pružanje stalne medicinske pomoći u ustanovi, danju i noću, kao i vikendom).

Međutim, radno mesto zubara upražnjeno je već neko vreme, iako su stomatološke konsultacije prethodno bile organizovane dva puta nedeljno.

Svojim pismom od 26. juna 2007 godine UNMIK je potvrdio da je nedavno za stalno zaposlen zubar u toj ustanovi. CPT pozdravlja taj čin.

83. Nivoi zaposlenih u zdravstvenoj zaštiti su, u principu, zadovoljavajući u *Popravnom domu u Lipljanu*⁴⁷, kao i u svim posećenim pritvorskim centrima⁴⁸. U svim ovim ustanovama medicinske sestre bile su prisutne dvadeset četiri sata.

84. Zdravstvene ustanove bile su uglavnom prihvatljive u svim posećenim kaznenim ustanovama i standardizovane u *Zatvorskoj bolnici u Zatvoru Dubrava*. S tim u vezi, pojavio se problem, da u pritvorskim centrima u Mitrovici i Peći nedostaje zubarska stolica i ostala oprema. Kao posledica toga, zubar u Mitrovici bio je onemogućen da pruži odgovarajuću zubarsku negu, izuzev vađenja zuba (videti takođe paragraf 89). **CPT preporučuje preduzimanje hitnih mera da bi se otklonio taj nedostatak.**

⁴⁶ Bilo je šest lokalnih lekara i dva lekara dodeljena od strane UNMIK-a (internista i psihijatar). Svi oni su radili u ustanovi puno radno vreme (izuzev psihijatra).

⁴⁷ Bila su dva lekara opšte prakse (koji su radili pola radnog vremena), jedan psihijatar (prisutan dva puta nedeljno, u trajanju od dva do tri sata), jedan zubar (prisutan tri puta nedeljno u trajanju od pola dana) i deset medicinskih sestara. Osim toga bio je zaposlen i psiholog, tri dana tokom nedelje.

⁴⁸ U Pritvorskom centru u Gnjilanu, lekarsku ekipu sačinjavala su dva doktora (lekar opšte prakse i psihijatar) i šest medicinskih sestara. U Pritvorskim centrima u Mitrovici i Peći bilo je zaposleno po tri lekara (lekar opšte prakse, psihijatar, zubar) i šest medicinskih sestara. U Pritvorskom centru u Prištini bio je jedan lekar opšte prakse (zaposlen pola radnog vremena) i šest medicinskih sestara.

b. Lečenje i pristup zdravstvenoj zaštiti

85. U *Zatvoru Dubrava*, somatska nega je bila organizovana na osnovu periodičnih poseta raznim blokovima (dve posete po bloku nedeljno) osim, očigledno, kad su u pitanju bili hitni slučajevi koji su, u principu, bili rešavani što je pre bilo moguće. U upotrebi je bio zahtev za sprovođenje medicinskog pregleda, koji su popunjavali zatvorenici. Nakon toga ti obrasci bili su davani zatvorskom osoblju, koje ih je predavalo Šefovima Blokova; nakon toga oni su bili zavedeni u registar i prosleđeni zamenicima direktora odgovornim za blokove, koji su donosili odluku da li treba dalje delovati na osnovu tog zahteva ili ne.

Ukratko rečeno, to je bila glomazna administrativna procedura, koja je dovođila do kašnjenja zbog kojih su mnogi zatvorenici podnosili pritužbe, i tokom koje je nekvalifikovano osoblje donosilo odluke koje treba da donosi samo medicinsko osoblje (kao što je odluka da se „pročiste“ zahtevi podneti službi za pružanje zdravstvene zaštite, koji su iz prve ruke bili uzeti u obzir od strane delegacije).

CPT preporučuje da se u Zatvoru Dubrava preduzmu koraci da bi se osiguralo da bilo koji zahtev za medicinsku konsultaciju podnet od strane zatvorenika bude, bez ikakvog kašnjenja, prosleđen službi za pružanje zdravstvene zaštite i da u svim blokovima budu organizovane konsultacije tokom radnih dana (a ne samo dva puta nedeljno). Pored toga, Komitet bi želeo da podseti da van-medicinsko osoblje ne bi trebalo da razmatra zahteve za sprovođenje medicinskih konsultacija.

86. U Dubravi, specijalističku zdravstvenu zaštitu su pružali lekari specijaliste, koji su uglavnom bili prisutni u ustanovi jednom ili dva puta mesečno. Hospitalizacije su se najčešće sprovodile u bolnicama u Prištini i u Peći. Na prvi pogled, nije izgledalo da hospitalizovanje ovakve vrste predstavlja neki poseban problem. Međutim, delegacija je došla do saznanja da je, u određenim slučajevima, bilo značajnog kašnjenja (često u trajanju od po nekoliko meseci), pogotovo kad su u pitanju operacije. **CPT bi želeo da po ovom pitanju dobije komentare od UNMIK-a.**

87. Kako je već pomenuto, psihijatrijska zdravstvena nega bila je pružana u psihijatrijskom odeljenju (sa 15 kreveta) u Dubravi od strane jednog psihijatra, podržanog sa dve psihijatrijske medicinske sestre, terapeutom i psihologom koji je bio prisutan jednom nedeljno. U proseku je, u toj ustanovi, održavano oko petnaest psihijatrijskih konsultacija svakog meseca.

CPT pozdravlja činjenicu da je nedavno zaposlen psiholog pod punim radnim vremenom. Međutim, imajući u vidu prevalencu mentalnih oboljenja u zatvoru i probleme povezane sa zavisnošću od droge, prisustvo psihijatra koji povremeno radi izgleda da nije dovoljno. **Komitet preporučuje da prisustvo psihijatra u Zatvoru Dubrava bude povećano do nivoa punog radnog vremena.**

88. Delegacija je stekla povoljan utisak o zdravstvenoj zaštiti koja se pruža u *Popravnom domu u Lipljanu*; nikakvi posebni komentari o ovom pitanju nisu bili potrebni.

89. Opšta zdravstvena zaštita pružena u *posećenim pritvorskim centrima* bila je, u celini, adekvatna.

S tim u vezi, pružanje stomatološke nege predstavljalo je ozbiljan problem u svakom od posećenih pritvorskih centara; do sada, svi pokušaji uprave ustanova da se zaposle zubari bili su neuspešni⁴⁹. Kao rezultat toga, zatvorenici su često morali da čekaju nedeljama ili mesecima da odu kod zubara. Naizgled su organi na najvišem nivou bili svesni problema i oni su ulagali značajne napore da iznađu rešenje.

CPT preporučuje da relevantni organi udvostruče svoje napore da bi osigurali da, u svim posećenim pritvorskim centrima, zatvorenici mogu dobiti adekvatnu stomatološku zaštitu.

90. Osim toga, u nekim od posećenih ustanova pristup psihijatrijskoj nezi bio je problematičan. U Prištini, na primer, određeni broj zatvorenika se požalio zbog značajnog kašnjenja u održavanju psihijatrijskih konsultacija.

Situacija je bila posebno problematična u Mitrovici. U principu, zatvorenici su mogli da budu prebačeni na lečenje na Psihijatrijskoj klinici u Prištini, ali su zatvorenici iz redova Kosovskih Srba obično odbijali da se leče u Prištini (zbog straha od nasilja od strane drugih pacijenata). Kao posledica toga, ti pacijenti bili su prebacivani u Regionalnu bolnicu u severnom delu Kosovske Mitrovice. Mešutim, prema rukovodstvu centra, prevoz zatvorenika kojima je bila potrebna psihijatrijska nega u tu bolnicu postao je veoma otežan, zbog neusaglašenosti kad je u pitanju plaćanje bolničkih računa od strane Popravne službe Kosova. **CPT bi želeo da dobije komentare od UNMIK-a po tom pitanju.**

c. Medicinsko sortiranje i snimanje povreda

91. Kad je u pitanju medicinsko sortiranje, CPT pozdravlja činjenicu da su, u svim posećenim ustanovama, novopridošli zatvorenici bili uvek pregledani od strane medicinske sestre i doktora u roku od 24 časa od prijema (uključujući i vikendom).

Međutim, zapaženi su određeni nedostaci u većini posećenih ustanova. Prvo, ispitivanjem medicinske dokumentacije od strane delegacije utvrđeno je da opis primećenih povreda (pri prijemu ili nakon nasilnih incidenata unutar zatvora) nije bio uvek registrovan⁵⁰ ili nije bio detaljno registrovan, kao i da nisu bile iznete nikakve dopunske informacije. Drugo, u nekim slučajevima, medicinski pregled pri prijemu bio je letimičan (npr. ispitan je bio samo puls i krvni pritisak). Treće, novopridošli zatvorenici nisu bili sistematski ispitani o prenosivim oboljenjima niti u jednoj od posećenih ustanova. Imajući u vidu karakteristiku populacija zatvorenika (npr. nedostatak pristupa zdravstvenoj zaštiti u zajednici, kao i rizik od prenošenja prenosivih oboljenja, itd.), nedostatak takvog pregleda je od posebne važnosti.

⁴⁹ U Pritvorskom centru u Mitrovici postojao je zubar koji je radio pola radnog vremena, ali je u centru nedostajala osnovna oprema za stomatološke intervencije.

⁵⁰ Kako je već ranije bilo navedeno u fusnoti 3, u Pritvorskom centru u Prištini, u medicinskom dokumentu pritvorenika nisu registrovane nikakve povrede, dok je fotografija napravljena prilikom prijema, pronađena u administrativnom dokumentu, pokazala jasno vidljive povrede u predelu oka.

92. CPT smatra da dokument pripremljen nakon ispitivanja novopridošlog zatvorenika – bilo da on ulazi u zatvorski sistem ili je u tranzitu – treba da sadrži:

- i) sve izjave iznete od strane te osobe koje su relevantne za medicinski pregled (uključujući opis njegovog/njenog zdravstvenog stanja i bilo kakve navode o lošem tretmanu);
- ii) sve objektivne medicinske nalaze zasnovane na temeljnom pregledu;
- iii) zaključke doktora u vezi sa i) i ii).

U svojim zaključcima doktor bi trebao da navede stepen konzistentnosti između bilo kakvih iznetih tvrdnji i objektivnih medicinskih nalaza; time će relevantni organi, a naročito tužioci, biti u mogućnosti da na pravilan način procene informaciju navedenu u dosijeu. Na osnovu zahteva, lekarski zaključci treba da budu stavljeni na raspolaganje zatvoreniku i njegovom/njenom advokatu.

Isti pristup treba da bude upotrebljen kad god je zatvorenik pregledan od strane lekara nakon nasilnih dešavanja u zatvoru. Pored toga, ako zatvorenik bude zahtevao, doktor bi njemu/njoj trebao da izda potvrdu kojom se opisuje zapažene povrede.

CPT preporučuje preduzimanje koraka u svim zatvorskim ustanovama na Kosovu da bi se osiguralo potpuno sprovođenje gore navedenih uputstava u praksi.

Pored toga, **Komitete preporučuje da postojeće procedure budu revidirane da bi se osiguralo da, kad god povrede, koje su konzistentne sa navodima o maltretiranju iznetim od strane zatvorenika, budu registrovane od strane lekara, ta informacija bude sistematski upućena relevantnom tužiocu.**

Konačno, treba preduzeti korake da se osigura da novopridošli zatvorenici budu pregledani na prenosive bolesti.

93. Delegacija je navela da specijalan registar za beleženje povreda primećenih na zatvorenima prilikom prijema ili nanetih u zatvoru (samo-sakaćenje, nasilje među zatvorenima ili iz drugih uzroka) nije postojao niti u jednoj od posećenih zatvorskih ustanova. Mišljenje CPT-a je **da bi bilo poželjno da takav registar bude na raspolaganju u svim zatvorskim ustanovama.** Ovakav registar bi omogućio ustanovi da, između ostalog, nadgleda nivoe nasilja unutar ustanove.

94. Od posebne je važnosti da su, uz primetan izuzetak Popravnog doma u Lipljanu, medicinski pregledi bili sistematski sprovedeni u prisustvu zatvorskog osoblja u svim posećenim zatvorskim ustanovama.

Mišljenje CPT-a je da ne postoji opravdanje da zatvorsko osoblje bude sistematski prisutno prilikom takvih pregleda; njihovo prisustvo šteti uspostavljanju odgovarajućeg odnosa između pacijenta i lekara i uglavnom je nepotrebno sa bezbednosne take gledišta. Alternativna rešenja mogu i treba da budu nađena da bi se pomirile legitimne bezbednosne potrebe sa principom medicinske poverljivosti. Jedna mogućnost može biti instaliranje sistema pozivanja, gde doktor može biti u poziciji da brzo obavesti zatvorsko osoblje u tim izuzetnim slučajevima kada zatvorenik postane uznemiren ili kada počne da predstavlja pretnju prilikom lekarskog pregleda.

95. Svojim pismom od 26 juna 2007 godine, UNMIK je obavestio CPT da su “jasna, pismena uputstva, bila upućena svim Direktorima Zatvora ili Pritvorskih centara u kojima se navodi da svi medicinski pregledi moraju biti sprovedeni uz vizuelno, ali ne i zvučno prisustvo zatvorskog osoblja. Izuzeci mogu biti načinjeni samo na zahtev lekara, na osnovu njegove lične bezbednosti”.

Uzevši u obzir korake preduzete od strane UNMIK-a, CPT smatra da medicinski pregledi zatvorenika (bilo na prijemu ili kasnije) treba da, kao pravilo, budu sprovedeni takođe bez vizuelnog pristupa zatvorskog osoblja, osim ako to nije zatraženo od strane doktora u određenom slučaju. **CPT preporučuje da uprava Zatvora Dubrava i svih pritvorskih centara na Kosovu budu obavešteni u skladu sa tim.**

96. U svim posećenim ustanovama, delegacija je došla do saznanja da zatvorenicima nisu, na sistematski način, bile pružene osnovne informacije o prenosivim oboljenima (kao što su tuberkuloza, AIDS i hepatitis) od strane zdravstvenog osoblja. **Poželjno bi bilo da takva informacija bude sistematski preneti zatvorenicima od strane zdravstvenog osoblja u pismenoj formi (npr. u brošurama), na jeziku koji oni razumeju.**

6. Ostala pitanja

a. Disciplina

97. Pravni okvir na osnovu kojeg se rešavaju disciplinska pitanja je naveden u Članovima 108 – 119 Zakona o izvršavanju kazni⁵¹ i članovima 295 i 296 PCPC, kao i članom 5.1 “Standardnih Operativnih Procedura” (SOP, izdatih od strane Komesara Popravne službe na Kosovu (KCS) marta 2006 godine).

Osuđeni i pritvoreni zatvorenici mogu biti podložni sledećim disciplinskim sankcijama: strogom ukoru, uskraćivanju dodeljene privilegije (na najviše 15 dana), i naknadi (najviše 25 € takođe uzevši u obzir finansijsku situaciju određenog pacijeta) i boravak u samici (samo za odrasle zatvorenike⁵², ne duže od 15 dana, i, u slučaju višestrukih prekršaja, 30 dana⁵³). Kad su u pitanju pritvoreni zatvorenici (uključujući maloletnike), posete i korespondencija mogu takođe biti zabranjene ili ograničene, iz disciplinskih razloga, odlukom suda⁵⁴ (zakonom nisu propisana nikakva zakonska ograničenja ove kazne).

Delegacija nije našla pokazatelje prekomerne upotrebe disciplinskih mera (uključujući boravak u samici) niti u jednoj od posećenih zatvorskih ustanova. Pored toga, kontakti koje su zatvorenici imali sa spoljnim svetom skoro nikada nisu bili ograničavani iz disciplinskih razloga. Ovo je veoma dobrodošao rezultat.

⁵¹ Sprovedeno na osnovu Uredbe UNMIK-a br. 2004/46.

⁵² Vidi Deo 135, paragraf 2, JJC.

⁵³ Zatvorenik ne može provesti više od dva meseca godišnje u samici.

⁵⁴ Posete od strane ili korespondencija sa advokatom, doktorima, Ombudsmanom i predstavnicima diplomatskih misija su izuzete iz takvih ograničenja.

Bez obzira na sve, CPT želi da naglasi da kontakti sa porodicom nikada ne treba da budu u potpunosti zabranjeni kao vid kažnjavanja⁵⁵. Dalje, ograničavanje kontakata sa spoljnim svetom treba biti nametnuto samo na najkraće moguće vreme i ono ne treba, kao pravilo, da bude primenjeno na maloletne zatvorenike. **Komitete preporučuje da ovi propisi budu sprovedeni u svim zatvorskim ustanovama na Kosovu.**

98. Kad su u pitanju disciplinske procedure, gore navedene pravne odredbe sadrže različite mere zaštite koje zastupa CPT, kao što je pravo zatvorenika da budu lično saslušani (od strane disciplinskog odbora, kojim predsedava Direktor), da pozivaju svedoke u sopstvenu korist i da sprovedu unakrsno ispitivanje dokaza iznetih protiv njih, da dobiju kopiju disciplinske odluke, i da podnesu žalbu protiv takve odluke (Komesaru KCS, kad su u pitanju osuđeni zatvorenici ili sudu, kad su u pitanju pritvoreni zatvorenici).

S tim u vezi, zatvorenicima biva pruženo pravo da podnesu žalbu protiv disciplinske odluke jedino ako oni budu kažnjeni boravkom u samici⁵⁶ ili, u slučaju pritvorenih zatvorenika, ako su im zabranjene ili ograničene posete i korespondencija⁵⁷. Takvo stanje stvari je veoma nezadovoljavajuće i ono je u suprotnosti sa Revidiranim Evropskim zatvorskim pravilima⁵⁸. **CPT preporučuje preduzimanje koraka da bi se osiguralo da svi zatvorenici, podložni disciplinskom kažnjavanju, dobiju formalno pravo da podnesu žalbu.**

99. Na osnovu konsultovanja disciplinskih registara i dokumenata, kao i na osnovu konsultacija sa osobljem, proizilazi da su, u svim posećenim zatvorskim ustanovama, disciplinske procedure bile uglavnom sprovedene u skladu sa gore navedenim zakonskim potrebama.

Mešutim, identifikovan je izvestan broj nedostataka u nekim od posećenih ustanova. Na primer, u Pritvorskom centru u Gnjilanu, određeni zatvorenici nisu uvel bili saslušavani od strane disciplinskog odbora pre nego što je odluka o tom pitanju bila doneta od strane Direktora. Pored toga, u većini posećenih ustanova, disciplinske odluke nisu bile potkrepljene razlozima za njihovo donošenje.

CPT preporučuje preduzimanje koraka u svim posećenim zatvorskim ustanovama da bi se osiguralo da svi zatvorenici:

- **budu saslušani u disciplinskim procedurama;**
- **dobiju kopiju disciplinske odluke, kojom se oni obaveštavaju o razlozima donošenja iste i o načinima za podnošenje žalbe. Takvi zatvorenici treba da, u pismenoj formi, potvrde da su dobili kopiju odluke.**

⁵⁵ Cf. takođe Pravilo 60.4 "Revidiranih Evropskih zatvorskih pravila" (Preporuka R (2006) 2 Saveta Ministara Saveta Evrope).

⁵⁶ Takođe je vredno navesti da sve disciplinske sankcije mogu uticati na odluke o ranom puštanju.

⁵⁷ Član 115, paragraf 1, Zakona o sprovođenju kazni i član 295, paragraf 4, PCPC.

⁵⁸ Vidi Pravilo 61.

100. CPT je izrazio sumnje u umešanost doktora u disciplinske procedure protiv zatvorenika⁵⁹. On želi da naglasi da medicinski radnici koji rade u zatvorima deluju kao lični doktori zatvorenika, i obezbeđuju da postoji pozitivan odnos između lekara i pacijenta, što predstavlja najvažniji faktor očuvanja zdravlja i dobrobiti pacijenata. Obavezivanje zatvorskih lekara da potvrde da su zatvorenici sposobni da izdrže kaznu će malo verovatno poboljšati njihov odnos. Ovo pitanje je prihvaćeno u preporuci Saveta Ministara (2006) 2 na Evropska zatvorska pravila; zaista, pravilo u prethodnoj verziji Pravila, kojim se navodi da zatvorski lekari moraju potvrditi da je zatvorenik sposoban da izdrži disciplinsku kaznu, sada je isključeno.

CPT preporučuje da postojeći pravni aranžmani i praksa u vezi sa ulogom zatvorskih doktora u vezi sa disciplinskim merama treba da budu revidirani. Prilikom toga, treba uzeti u obzir Revidirana Evropska zatvorska pravila i komentare iznete od strane CPT-a u paragrafu 53 njegovog 15-og Opšteg izveštaja (CPT/Inf (2005) 17).

101. Sa jednim izuzetkom, materijalni uslovi u disciplinskim ćelijama bili su prihvatljivi u svim posećenim zatvorskim ustanovama. Ovaj izuzetak se odnosi na jedinu disciplinsku ćeliju u Pritvorskom centru u Mitrovici, koja je klaustrofobična (površine manje od 4 m² i razdaljine od samo jednog metra od dva zida) i loše opremljena (postojao je samo krevet na rasklapanje, koji je bio fiksiran za zid u uspravnom položaju tokom dana, i stolica). **CPT mora naglasiti da, po odlikama njene veličine, gore navedena ćelija nije pogodna za boravak tokom noći. Alternativno rešenje mora biti pronađeno za zatvorenike osuđene na boravak u samici.**

b. Bezbednosne ćelije

102. Većina posećenih zatvorskih ustanova poseduje specijalne bezbednosne ćelije (takozvane "VS-ćelije" – *vetmia speciale*), koje su se koristile za smeštaj nasilnih i/ili uznemirenih zatvorenika.

U Zatvoru Dubrava, jedna takva ćelija je pronađena u Bloku 5, koja je bila u potpunosti bez ikakve opreme i služila je za smeštaj uznemirenih zatvorenika u trajanju do 48 sati. Takvo stanje stvari je neprihvatljivo.

Za vreme razgovora tokom završnih poseta, delegacija je naglasila da su, u njihovom trenutnom stanju, gore navedene ćelije u potpunosti neprihvatljive za smeštaj bilo kog zatvorenika. U skladu sa članom 4, paragraf 5, Sporazuma, ona je iznela svoje trenutno zapažanje i zatražila da ta ćelija bude odmah povučena iz upotrebe.

Svojim pismom od 26. juna 2007 godine, UNMIK je obavestio CPT da je gore navedena ćelija povučena iz upotrebe

⁵⁹ Član 114, paragraf 4, Zakona o sprovođenju kazni, navodi da "disciplinsko kažnjavanje u vidu boravka u samici ne može biti nametnuto pre nego što se dobije pismeno lekarsko mišljenje kojim se navodi da je osuđena osoba u takvom fizičkom i psihičkom stanju da može da izdrži period koji treba da provede u samici u prostoriji u kojoj se sprovodi kazna boravka u samici".

c. Kontakt sa spoljnim svetom

103. Prema relevantnim zakonskim odredbama i SOP, zatvorenici imaju pravo da šalju i primaju pisma⁶⁰, primaju posete⁶¹ (za odrasle zatvorenike, najmanje jedna poseta mesečno u trajanju od sat vremena i jedna poseta u trajanju od tri sata svaka tri meseca; za maloletnike, jedan sat nedeljno) i obavljaju telefonske pozive⁶² (jednom nedeljno, u trajanju od pet do deset minuta).

Informacija prikupljena tokom posete pokazala je da su gore navedena pravila bila generalno poštovana u svim posećenim zatvorskim ustanovama. U nekoliko posećenih ustanova, pravo na posete je bilo većeg obima od minimalnih potreba propisanih zakonom (npr. osuđeni zatvorenici imalu su pravo na posetu u trajanju od po sat vremena svake nedelje, a pritvoreni zatvorenici 30-minutnu posetu svake nedelje). CPT pozdravlja taj trend.

⁶⁰ Članovi 60 i 61 Zakona o izvršavanju kazni i član 294, paragraf 4, PCPC.

⁶¹ Članovi 64 - 68 Zakona o izvršavanju kazni; član 294, paragrafi 1 i 2, PCPC; Član 116 JJC; Standardna Operativna Procedura 7.1.

⁶² Član 62 Zakona o izvršavanju kazni.

C. Psihijatrijske ustanove/ustanove za pružanje socijalne pomoći

1. Uvodne napomene

104. Delegacija je posetila Psihijatrijsku kliniku na Univerzitetnoj bolnici u Prištini i Odeljenje za psihijatriju i neurologiju u Regionalnoj bolnici u Mitrovici, kao i „Specijalni institut“ u Štimlju.

Psihijatrijska klinika na Univerzitetnoj bolnici u Prištini sastoji se od dva zatvorena odeljenja, odeljenja za pružanje hitne pomoći/intenzivne nege (kapaciteta 14 kreveta), i odeljenja za sudsku medicinu („zatvorsko odeljenje“, kapaciteta 8 kreveta), kao i od različitih otvorenih odeljenja (opšta psihijatrijska odeljenja za muške i ženske pacijente, odeljenje za zavisnike od droge, dečje obdanište). Delegacija je fokusirala svoju posetu na dva zatvorena odeljenja. Ona je takođe intervjuisala pacijente koji su podlegali obaveznom tretmanu naloženom od strane krivičnog suda⁶³. U vreme posete, devet pacijenata (uključujući dve žene) bilo je smešteno u jedinici za pružanje hitne pomoći i četiri muška pacijenta u odeljenju sudske medicine.

Atmosfera u odeljenju sudske medicine, zapanjujuće je podsećala na zatvor. Jedino osoblje koje je bilo prisutno na odeljenju bili su zatvorski službenici, i pacijenti su često imali lisice na rukama prilikom dovođenja u doktorsku ordinaciju izvan jedinice. Osim toga, pacijentima nije bilo na raspolaganju nikakvo vežbanje u spoljnoj sredini tokom dužeg vremenskog perioda (vidi paragrafe 109, 110 i 118).

Regionalna bolnica u Mitrovici nalazi se u centru severnog dela Kosovske Mitrovice. Odeljenje za psihijatriju i neurologiju ima zvaničan kapacitet od 40 kreveta (20 za psihijatrijske i 20 za neurološke pacijente), i u vreme posete na odeljenju je bilo smešteno 13 psihijatrijskih pacijenata (uključujući dve žene). Zbog nedostatka odgovarajuće infrastrukture za smeštaj prisilno dovedenih pacijenata, takvi pacijenti su boravili u bolnici kraće vreme. Obično su takvi pacijenti bili prebacivani na dalje lečenje u psihijatrijsku bolnicu u Srbiji.

„**Specijalni institut**“ u Štimlju bio je otvoren pre nekoliko decenija kao institucija namenjena osobama sa mentalnim nedostacima. Tokom godina, taj institut je postao najveća institucija za pružanje socijalne pomoći na Kosovu, u kojoj je bilo smešteno na stotine ljudi svih uzrasta, koji su patili od mentalnih i/ili fizičkih nedostataka, mentalnih oboljenja, ili ljudi kojima je bila potrebna nega iz drugih razloga (alkoholičari, napuštena deca, itd.). 2000 godine uvedeno je pravilo o prestanku prijema novih pacijenata i započet je proces de-institucionalizacije, sa ciljem da svi stanovnici/pacijenti budu postepeno prebačeni u centre zasnovane na principu zajednica širom Kosova i da, na kraju, ta ustanova bude zatvorena⁶⁴. Septembra 2006 godine „Specijalni institut“ bio je formalno podeljen u dve zasebne institucije, jednu namenjenu osobama sa mentalnim nedostacima, u sklopu Ministarstva rada i socijalnog staranja, i drugu – Integracioni centar za mentalno zdravlje za hronične psihijatrijske pacijente, pod Ministarstvom zdravlja. U vreme posete, u prvoj ustanovi bilo je smešteno 74 pacijenta (30 muškaraca i 44 žene), dok je u drugoj bilo smešteno 72 pacijenta (39 muškaraca i 33 žene).

⁶³ Zbog nedostatka odgovarajućih ustanova na Kosovu, ti pacijenti su boravili u otvorenom odeljenju namenjenom muškim psihijatrijskim pacijentima.

⁶⁴ Do sada je otvoreno pet centara namenjenih odraslima i dva centra namenjena deci, svi oni su povezani sa „Specijalnim institutom“ u Štimlju.

105. CPT je primetio da je Regionalna bolnica u Mitrovici bila pod ekskluzivnom administracijom (kad je u pitanju budžet, rukovodstvo, osoblje, nadgledanje itd.) Ministarstva zdravlja Republike Srbije. Predstavnici UNMIK-a su ponovili delegaciji da UNMIK nije imao nikakvu kontrolu nad ovom ustanovom (koja je kasnije postala deo takozvanih „paralelnih struktura“).

Bez obzira na to, **Komiteta traži da UNMIK uloži sve moguće napore da, u praksi, omogući sprovođenje preporuka i komentara iznetih u paragrafima 111, 112, 123, 127, 131-133, 136, 138 i 139, kad je u pitanju Odeljenje za Psihijatriju i neurologiju u okviru Regionalne bolnice u Mitrovici.**

2. Maltretiranje

106. Delegacija nije dobila nikakve tvrdnje o maltretiranju od strane osoblja na Psihijatrijskoj klinici u Prištini i Regionalnoj bolnici u Mitrovici. Atmosfera u obe ustanove bila je opuštena (do manje mere i u odeljenju sudske medicine na Psihijatrijskoj klinici u Prištini), i odnosi između osoblja i pacijenata bili su dobri.

Međutim, iznete su neke tvrdnje o fizičkom maltretiranju (poput šamaranja) od strane medicinskih tehničara u „Specijalnom institutu“ u Štimlju.

Svojim pismom od 26. juna 2007 godine UNMIK je informisao CPT da je „Direktor odeljenja za mentalno zdravlje podsetio medicinsko osoblje u Centru na njihove radne odgovornosti i medicinsku etiku. On je takođe upozorio da će Ministarstvo zdravlja, ukoliko bude bilo informisano o bilo kakvom vidu maltretiranja, preduzeti adekvatne disciplinske mere“.

Ovaj trend bio je pozdravljen. **CPT preporučuje da ista poruka bude prenetu osoblju Instituta za osobe sa mentalnim poremećajima u Štimlju.**

107. Pored toga, izvestan broj pacijenata/štićenika, uglavnom žena, sa kojima se delegacija susrela u *Štimlju* naveo je da su bili izloženi nasilju i/ili zastrašivanju od strane drugih pacijenata/štićenika⁶⁵. Nikakve tvrdnje tog tipa nisu bile dobijene u drugim posećenim psihijatrijskim ustanovama.

CPT preporučuje da osoblje u Štimlju primeni sva sredstva koja su im na raspolaganju da predupredi nasilje i zastrašivanje između pacijenata/štićenika; da bi se rešio ovaj problem, osoblje treba da reaguje na znake neprilike i ono mora biti odlučno i na pravi način obučeno da interveniše kad je to potrebno.

⁶⁵ Kao primer, ženski stanovnik odeljenja koja je pokazala da ima masnicu na oku tvrdila je da je bila napadnuta palicom i udarena od strane drugog stanovnika odeljenja.

3. Uslovi života pacijenata/štićenika

108. U bilo kojoj ustanovi za pružanje psihijatrijske/socijalne pomoći cilj bi trebao da bude pružanje materijalnih uslova koji su odgovarajući za tretman i dobrobit pacijenata/štićenika; iliti, prema psihijatrijskoj terminologiji, pozitivno terapeutsko okruženje. Kreiranje takvog okruženja uključuje, pre svega, odgovarajući životni prostor po osobi, kao i odgovarajuće osvetljenje, grejanje i ventilaciju, održavanje ustanove u zadovoljavajućem stanju popravke i ispunjavanje higijenskih potreba u bolnici. Posebnu pažnju takođe treba obratiti na dekorisanje soba namenjenih pacijentima/štićenicima i oblastima namenjenim rekreaciji.

109. Uslovi života u odeljenju hitne pomoći/intenzivne nege na *Psihijatrijskoj klinici u Prištini* bili su, u celini, veoma dobri i nisu iziskivali nikakav poseban komentar.

Međutim, materijalni uslovi na odeljenju sudske medicine nalikovali su uslovima u zatvoru i nisu bili pogodni za stvaranje terapeutske okruženja. Od posebne je važnosti navesti da su u tom odeljenju pacijenti bili čuvani u stanju potpune izolovanosti: nisu imali nikakvu mogućnost da izađu na svež vazduh, niti im je bio stavljen na raspolaganje materijal za čitanje, kao ni radio ili TV, i nisu imali mogućnost da obavljaju telefonske razgovore. Treba dodati da su pacijenti bili čuvani pod takvim uslovima ponekad i mesecima. U vreme posete, jedan pacijent je bio smešten na tom odeljenju već devet meseci, a pre njega jedan pacijent je boravio na tom odeljenju 18 meseci. .

110. Tokom završnih razgovora delegacija je zatražila od odgovornih nadležnih organa da preduzmu hitne korake da svim pacijentima koji borave na odeljenju sudske medicine u sklopu Psihijatrijske klinike u Prištini bude omogućeno, ukoliko im njihovo zdravstveno stanje to dozvoljava, barem jedan sat vežbanja u spoljnoj sredini svakog dana.

Svojim pismom od 26. juna 2007 godine, UNMIK je obavestio CPT da je „nakon razgovora između Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde pritvorenicima/zatvorenicima u bolnici u Prištini bilo omogućeno obavljanje telefonskih razgovora. Takođe, na zahtev Ministarstva pravde, pripremljena je prostorija namenjena privatnim sastancima, kao što su konsultacije sa advokatima. Pored toga, MP/KZS će dopremiti Ttelevizor. Sistem jednočasovnog svakodnevnog vežbanja u spoljnoj sredini se još uvek razmatra između Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde/KZS. Na klinici ne postoje specifične površine koje se mogu koristiti u tu svrhu; oba Ministarstva rade na iznalaženju odgovarajućeg rešenja“.

Prihvatajući korake do sada preduzete od strane UNMIK-a, **CPT preporučuje da nadležni organi ulože sve svoje napore da, kao prioritet, svim pacijentima koji borave na odeljenju sudske medicine na Psihijatrijskoj klinici u Prištini bude omogućeno, ukoliko im njihovo zdravstveno stanje to dozvoljava, barem jedan sat vežbanja u spoljnoj sredini svakog dana.**

111. Materijalni uslovi u *Jedinici za psihijatriju i neurologiju u Regionalnoj bolnici u Mitrovici* bili su, uopšteno govoreći, zadovoljavajući. Sve sobe bile su odgovarajuće veličine (oko 20 m² za četiri, ili, ponekad, pet pacijenata), imale su osnovni nameštaj i bile su dobro osvetljene i čiste. Međutim, usled nedostatka bilo kakvih dekoracija, atmosfera je bila jednolična. **Relevantni nadležni organi treba da preduzmu korake za ispravljanje ovog nedostatka.**

112. CPT je zabrinut zbog skoro potpunog nedostatka rekreativnih aktivnosti (kao što su TV, radio, knjige, novine) u bolnici. Pored toga, nisu omogućeni uslovi za vežbanje u spoljnoj sredini psihijatrijskim pacijentima koji nisu u mogućnosti da samostalno izađu sa odeljenja. Čak i ako većina pacijenata uglavnom boravi u bolnici relativno kratko vreme, mora biti pronađeno rešenje da se dozvoli pacijentima kojima zdravstveno stanje dozvoljava, da izađu napolje barem jedan sat dnevno.

Komitet preporučuje preduzimanje koraka od strane nadležnih organa da se osigura da se u Regionalnoj bolnici u Mitrovici:

- **neke rekreativne aktivnosti ponude psihijatrijskim pacijentima;**
- **svim psihijatrijskim pacijentima kojima zdravstveno stanje dozvoljava omogućiti vežbanje u spoljnoj sredini u trajanju od najmanje sat vremena svakog dana.**

113. U „*Specijalnom institutu*“ u Štimlju, materijalni uslovi bili su generalno zadovoljavajući u novoj Instituciji za osobe sa mentalnim poremećajima, koja potpada pod nadležnost Ministarstva rada i socijalnog staranja. Kompletna ustanova bila je u relativno dobrom stanju kad su u pitanju popravke i čistoća. Spavaće sobe su pružale dovoljno životnog prostora (oko 16 m² za 4 osobe), imale su velike prozore, i bile su opremljene krevetima, noćnim stočićima i ormarima. Na svakom spratu postojala je dnevna soba sa televizorom i novim sofama, Međutim, sobe namenjene korisnicima nisu sadržavale nikakvu ličnu imovinu. **Treba preduzeti korake da bi se ponudilo privatnije okruženje pacijentima u Institutu za osobe sa mentalnim poremećajima u Štimlju.**

114. Delegacija je stekla povoljan utisak o društveno – rehabilitujućim i rekreativnim aktivnostima koje su bile na raspolaganju pacijentima (npr. šivenje, krojenje, ručni radovi, slikanje, sport). Stanovnici su takođe bili u mogućnosti da se slobodno kreću unutar prostorija koje postoje u instituciji (uključujući i veliki park).

115. Suprotno tome, uslovi za pacijente u Integracionom centru za mentalno zdravlje pod nadležnošću Ministarstva zdravlja bili su veoma loši. Iako su spavaće sobe bile adekvatne kad je u pitanju životni prostor (više od 9 m² za jednog ili dva pacijenta) kao i pristup prirodnom osvetljenju, mnoge od njih, kao i dnevne sobe, bile su ruinirane, i neko delovi nameštaja bili su polomljeni. Pored toga, stepen higijene bio je daleko od zadovoljavajućeg, i miris urina se osećao u mnogim delovima centra (uprkos tome što su prozori bili otvoreni).⁶⁶

CPT je veoma zabrinut činjenicom da su Centru naizgled još uvek nedostajala neophodna novčana sredstva da bi se obezbedile makar osnovne potrebe pacijenata, kao što su adekvatna odeća ili obuća⁶⁷. Delegacija je takođe bila informisana da plaćanje računa za grejanje i snabdevanje hranom još uvek nije bilo obezbeđeno. Takođe je važan problem i taj što nikakve organizovane aktivnosti nisu bile ponuđene pacijentima..

⁶⁶ Neposredno pre posete CPT-a, celokupne podrumске prostorije, koje su pružale užasavajuće uslove života (spavaće sobe bile su delimično poplavljene, prljave i zaudarale su), bile su povučene iz upotrebe za smeštaj pacijenata.

⁶⁷ Izvestan broj pacijenata nije uopšte imao obuću. Usled nedostatka kaiša za pantalone, neki pacijenti su morali da stalno pridržavaju pantalone rukama dok su hodali u vrtu.

116. Svojim pismom od 26. juna 2007 godine UNMIK je obavestio CPT da je, "da bi pokrilo troškove grejanja tokom protekle zime i troškove snabdevanja hranom, MZ preusmerilo iznos od 106.000 Evra Centru u Štimlju, sa računa drugih integracionih centara za mentalno zdravlje na Kosovu. Da bi se rešio problem pružanja adekvatne odeće i obuće pacijentima u instituciji u Štimlju, medicinski radnici ovog centra za integraciju su intenzivirali aktivnosti pronalaženja donatora, što je za rezultat imalo nekoliko donacija od strane Italijanskog i Francuskog kontingenta KFOR-a i međunarodne NVO Caritas (prikupljeni su odeća, obuća i lekovi). Značajna novčana sredstva su potrebna za promenu kreveta, dušeka i ostalog nameštaja. Takođe nedostaju novčana sredstva za organizovanje dnevnih aktivnosti pacijenata. Uprkos činjenici da je Ministarstvo zdravlja preuzelo Centar za integraciju osoba sa mentalnim poremećajima u Štimlju septembra 2006 godine, i uprkos pravovremenom zahtevu za novu budžetsku liniju za fiskalnu 2007 godinu, neophodna sredstva nisu bila dodeljena Centru".

CPT pozdravlja korake preduzete do sada od strane relevantnih nadležnih organa. Međutim, poseban problem je da, iako postoji već skoro godinu dana. Centar za integraciju osoba sa mentalnim poremećajima još uvek nema odgovarajući budžet.

Komitete preporučuje preduzimanje dodatnih, prioritetnih koraka, da bi se poboljšali uslovi života pacijenata u Centru za integraciju osoba sa mentalnim poremećajima u Štimlju, u svetlu gore navedenih primedbi.

4. Osoblje

117. Na početku, CPT želi da naglasi da je, u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama, velika većina pacijenata/štićenika, koja se sastala sa delegacijom, izrazila svoju zahvalnost zbog načina na koji su oni tretirani od strane osoblja i, pogotovo, od strane medicinskih sestara.

118. Broj osoblja zaposlenog u zdravstvenoj zaštiti u jedinici za hitnu pomoć/intenzivnu negu na *Psihijatrijskoj klinici u Prištini* bio je adekvatan, i osoblje su sačinjavala tri doktora (koji su takođe radili u drugim jedinicama) i 17 medicinskih sestara. Pored toga, jedinicu je posećivao psiholog koji je pokrивao celu psihijatrijsku kliniku (i koji je bio jedan od nekoliko psihologa zaposlenih u zdravstvenom sistemu Kosova).

Situacija je bila manje pogodnija u odeljenju sudske medicine, koju je sačinjavalo osoblje iz opšte psihijatrijske jedinice za muške pacijente. Tim za pružanje zdravstvene zaštite uključivao je jednog glavnog i tri dopunska psihijatra (koji su takođe radili u drugim odeljenjima na klinici), kao i sedam medicinskih sestara. Međutim, prisustvo zdravstvenog osoblja bilo je ograničeno na pet dnevnih poseta od strane medicinske sestre, da bi dala propisanu terapiju, i jednu posetu dnevno od strane lekara. Tako da su jedini članovi osoblja koji su stalno bili prisutni u jedinici bili pet ili šest zatvorskih službenika (zaposleni od strane Pritvorskog centra u Prištini)⁶⁸; koji su prošli kroz jednonedeljnu specijalnu obuku za ispunjavanje njihovog zadatka.

CPT preporučuje preduzimanje koraka da bi se osiguralo redovno prisustvo člana osoblja za pružanje zdravstvene zaštite u odeljenju sudske medicine na Psihijatrijskoj klinici u Prištini.

⁶⁸ U dodatku, ulazna vrata odeljenja čuvao je naoružani pripadnik policije.

119. U *Jedinici za psihijatriju i neurologiju u Regionalnoj bolnici u Mitrovici*, nivoi zaposlenosti doktora/medicinskih sestara bili su veoma dobri. Postojalo je šest doktora (uključujući dva psihijatra) i 30 medicinskih sestara, koji su svi radili u celom odeljenju (sa 40 kreveta). U dodatku, bolnica je zaposlila dva psihologa.

120. U „*Specijalnom institutu*“ u *Štimlju*, nivoi zaposlenosti zdravstvenog osoblja bili su u celini adekvatni u Instituciji za osobe sa mentalnim poremećajima, koja je zapošljavala jednog doktora, 16 medicinskih sestara i 24 tehničara.

Međutim, nivoi zaposlenosti zdravstvenog osoblja u Centru za integraciju za mentalno zdravlje bili su nedovoljni, sa samo jednim psihijatrom koji je radio pola radnog vremena (pored Direktora, koji je i sam psihijatar po zanimanju), 16 medicinskih sestara i 8 tehničara.

CPT preporučuje preduzimanje koraka od strane nadležnih organa da se osigura da je u Centru za integraciju za mentalno zdravlje u Štimlju:

- **psihijatrijska nega povećana kroz postojanje ekvivalentne ili barem jedne pozicije psihijatra zaposlenog pod punim radnim vremenom;**
- **povećan broj medicinskih sestara i tehničara.**

5. Lečenje

121. Psihijatrijsko lečenje treba da se zasniva na individualizovanom pristupu, koji uključuje izradu plana lečenja za svakog pacijenta, navodeći ciljeve lečenja, upotrebljena terapijska sredstva i odgovornog člana osoblja. Plan lečenja treba takođe da uključuje redovno ispitivanje stanja mentalnog zdravlja pacijenta i propisane terapije.

Ono treba da uključuje širok opseg terapijskih, rehabilitacionih i rekreativnih aktivnosti, kao što je radna terapija, grupna terapija, individualna psihoterapija, umetnost, drama, muzika i sport. Pacijenti treba da imaju redovan pristup odgovarajuće opremljenim prostorijama za rekreaciju i mogućnost da svakodnevno vežbaju napolju; takođe je poželjno da pacijentima kojima je određen dug boravak bude pružena mogućnost da se obrazuju kao i odgovarajući rad.

122. Snabdevanje lekovima pokazalo se u celini kao adekvatno u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama. Pored toga, nisu zabeleženi nikakvi slučajevi predoziranja lekovima niti u jednoj od posećenih ustanova (vidi, međutim, paragraf 125).

123. Delegacija je primetila da je bilo kakav oblik lečenja, osim lečenja pomoću lekova, bio omogućen u posećenim psihijatrijskim ustanovama. Takođe treba naglasiti da je u Instituciji za osobe sa mentalnim poremećajima više od polovine pacijenata redovno dobijalo psihotropne lekove.

CPT preporučuje preduzimanje koraka u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama, pogotovo u Štimlju, da se razviju aktivnost lečenja i rehabilitacije psihijatrijskih pacijenata/štićenika, čime bi takođe bilo omogućeno smanjenje upotrebe psihotropnih lekova.

6. Vezivanje uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata/štićenika

124. U bilo kojoj psihijatrijskoj ustanovi/ustanovi za pružanje socijalne pomoći, vezivanje uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata/štićenika može se, ponekad, pokazati kao neophodno. Međutim, ova oblast je od posebne važnosti za CPT, uzevši u obzir mogućnost zloupotrebe i maltretiranja.

Od ključne je važnosti da vezivanje pacijenata/štićenika podleže jasno definisanom pravilu. Tim pravilom bi trebalo da bude objašnjeno da, početni pokušaji da se vežu uznemireni ili nasilni pacijenti treba da budu, što je moguće više, ne-fizički (npr. usmenim naređenjem), i da, u situaciji kada je fizičko vezivanje neophodno, ono, u principu, treba da bude ograničeno na ručnu kontrolu.

Pribegavanje mehaničkom vezivanju biće opravdano veoma retko i ono mora uvek biti ili izričito naređeno od strane lekara ili odmah stavljeno do znanja doktoru, uz traženje njegovog odobrenja. Ukoliko bi, u izuzetnim prilikama, za vezivanje bili upotrebljavani instrumenti za fizičko ograničavanje, oni treba da budu uklonjeni što je pre moguće, oni nikada ne treba da budu primenjivani, niti njihova primena treba da bude produžena kao vid kažnjavanja. Mentalno i fizičko stanje pacijenata koji podležu sredstvima fizičkog ograničavanja treba uvek da bude praćeno od strane pripadnika zdravstvenog osoblja.

Pored toga, bilo kakav tretman ograničavanja pacijenata/štićenika (ručna kontrola, mehaničko ograničavanje, izdvajanje) treba da bude zaveden u specijalnom registru pripremljenom u tu svrhu (kao i u dosijeu pacijenta). Unos treba da uključuje vreme kada je mera započeta i vreme kada se ona završila, okolnosti slučaja, razlog pribegavanja meri, ime doktora koji je naložio ili odobrio tu meru, kao i podatak o bilo kakvim povredama pretrpljenim od strane pacijenata ili osoblja. Time bi u velikoj meri bilo omogućeno upravljanje takvim incidentima i kontrola učestalosti tih incidenata.

125. U svim posećenim psihijatrijskim ustanovama, uznemireni pacijenti bili su uglavnom kontrolisani sedativima ("hemijsko ograničavanje"). Mehanička sredstva ograničavanja (kao što je posebna vrsta odeće) bila su retko upotrebljavana, takoreći nikada. Jedino su u odeljenju za hitne intervencije/intenzivnu negu u okviru Psihijatrijske klinike u Prištini postojale sobe za izolovanje.

Kad je u pitanju hemijsko ograničavanje, delegacija se susrela sa jednim pacijentom u odeljenju za hitne intervencije/intenzivnu negu u okviru Psihijatrijske klinike u Prištini koji je pokazivao jasne simptome predoziranja lekovima (on je dobio dodatne neuroleptičke lekove nakon nasilnog incidenta sa drugim pacijentom, koji se dogodio dva dana ranije). U dodatku, njemu naizgled nije bilo omogućeno nikakvo korektivno lečenje (npr. lekom pod imenom Biperidin). Delegacija je bila uverena od strane nadležnog lekara da će rešiti taj problem.

Pored toga, delegacija je bila informisana da su, u odeljenju sudske medicine na Psihijatrijskoj klinici u Prištini, uznemireni pacijenti bili, ponekad, lisicama vezivani za krevete, dok sedativ koji im je dat ne počne da deluje. **CPT preporučuje da se ovakvi postupci prekinu; ukoliko je mehaničko ograničavanje privremeno potrebno, treba primeniti odgovarajuće alternativne mere (npr. vezivanje kaiševima).**

126. U Centru za integraciju za mentalno zdravlje u Štimlju, delegacija je zabeležila da su medicinske sestre imale pravo da promene dozu lekova koji su unapred bili propisani (*pro re nata*). Doktor nije bio, na sistematski način, upoznat sa terapijama hemijskog ograničavanja pacijenata.

CPT želi da naglasi da sprovođenje hemijskog ograničavanja treba uvek biti naloženo od strane doktora; **on preporučuje da medicinske sestre u Štimlju budu obučene za to.**

127. Ni u jednoj od posećenih ustanova nije bilo primera pribegavanja merama ograničavanja (mehaničko ograničavanje, izdvajanje, hemijsko ograničavanje) zavedenih u specijalnom registru. **CPT preporučuje da specijalni registri, u kojima se detaljno opisuje upotreba sredstava ograničavanja, budu uspostavljeni u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama.**

7. Mere zaštite

128. Imajući u vidu njihovu ranjivost, mentalno oboleli i mentalno hendikepirani zahtevaju posebnu pažnju da bi se sprečio bilo kakav vid ponašanja – ili izbegli bilo kakvi nedostaci – koji bi bili u suprotnosti sa njihovom dobrobiti. Iz toga proizilazi da prisilno smeštanje u psihijatrijsku ustanovu uvek treba da bude okruženo odgovarajućim merama zaštite.

a. Procedure prijema i otpusta

129. Procedura na osnovu koje se donosi odluka o prisilnom smeštaju u psihijatrijsku/ustanovu za socijalno staranje treba da nudi garancije nezavisnosti i nepristrasnosti kao i objektivne psihijatrijske ekspertize. Pored toga, takav smeštaj treba da prestane onog trenutka kada on ne bude više bio nužan, uzevši u obzir mentalno stanje pacijenata/štićenika. Kao posledica toga, potreba za smeštajem treba da bude revidirana u redovnim intervalima od strane odgovarajućih nadležnih organa. U dodatku sam/sama pacijent(kinja)/stanovnik(nica) treba da budu sposobni da, u određenim intervalima, zatraže reviziju odluke o neophodnosti smeštaja od strane sudskih organa.

130. Važeći zakon na Kosovu sadrži određen broj odredaba u vezi sa prisilnim smeštajem civilnog karaktera pacijenata u psihijatrijske ustanove. Prema Zakonu o neosporavanim procedurama iz 1986, psihijatrijske ustanove su u obavezi da obaveste nadležni sud o bilo kakvom prisilnom smeštaju “odmah ili najkasnije nakon tri dana”⁶⁹. Osoba o kojoj je reč treba da bude pregledana od strane troje medicinskih specijalista, koji treba da podnesu stručno mišljenje sudu u roku od osam dana⁷⁰. Sud treba da donese odluku o prisilnom smeštaju u roku od osam dana od dana obaveštavanja (ili u roku od 15 dana ukoliko je potrebno više vremena da se odredi dijagnoza).

⁶⁹ Vidi Deo 46. Ista procedura primenjuje se kad god dobrovoljni pacijenti povuku svoj pristanak da budu smešteni u psihijatrijsku ustanovu (Deo 47).

⁷⁰ Delovi 49 i 38.

Kao pravilo, pacijent o kome je reč treba lično da bude saslušan od strane suda, pre donošenja odluke o prisilnom smeštaju. U svojoj odluci, sud mora da odredi dužinu trajanja odluke o smeštaju, koja ne sme trajati duže od godinu dana⁷¹. Osoba o kojoj se radi (ili njegov/njen staratelj) može podneti žalbu protiv odluke o smeštaju u roku od tri dana⁷². Tokom prisilnog smeštaja, pacijent o kome se radi, njegov/njen staratelj ili najbliži rođak mogu, u bilo kom trenutku, sudu podneti zahtev za otpust⁷³. Nakon isteka, nalozi o smeštaju mogu biti obnovljeni na najduži period u trajanju od godinu dana⁷⁴.

131. Gore navedene odredbe Zakona o neosporavanim procedurama u velikoj meri zadovoljavaju standarde CPT u vezi sa prisilnim smeštajem u psihijatrijsku ustanovu. Međutim, poseban problem je taj što, u praksi, ove odredbe nisu primenjene niti u jednoj od posećenih ustanova. Kao posledica toga, pacijenti su bili lišeni sopstvene slobode, ponekad i godinama, bez ostvarivanja koristi od bilo kojih odgovarajućih zaštitnih mera. U praksi, obrazac o pristanku često biva potpisan od strane člana porodice ukoliko pacijent o kome je reč ne da svoj pristanak za njegovo/njeno smeštanje.

CPT preporučuje da se, bez odlaganja, preduzmu koraci da bi se obezbedilo efikasno sprovođenje relevantnih zakonskih odredbi, važećih na Kosovu, na osnovu kojih se upravlja prisilnim smeštajem pacijenata. Da bi se to postiglo, kompetentni sudovi treba da budu informisani o svim osobama koje su trenutno prisilno smeštene u bilo kojoj od posećenih psihijatrijskih ustanova.

132. Kad su u pitanju osobe koje su lišene svog pravnog kapaciteta, delegacija je bila informisana da, u Institutu za osobe sa mentalnim poremećajima u Štimlju, velika većina pacijenata nije bila u mogućnosti da da jasan pristanak na njihovo smeštaj. Međutim, samo mali broj njih imao je imenovane staratelje. U nekim slučajevima, navodno je staratelj bio imenovan pre mnogo godina, ali više nije mogao da bude pronađen.

S tim u vezi, CPT pozdravlja činjenicu da su prvi koraci nedavno bili preduzeti od strane rukovodstva u Štimlju da se sa takvim slučajevima upozna nadležni sud, sa ciljem da se imenuje staratelj⁷⁵. **Komitete preporučuje da se preduzmu koraci u Štimlju i, ako je potrebno, u drugim ustanovama za pružanje socijalnog staranja/psihijatrijskim ustanovama na Kosovu, da bi se obezbedilo da sudu budu prijavljeni svi stanovnici/pacijenti za koje se pretpostavlja da nisu bili u mogućnosti da daju svoj pristanak na boravak u toj instituciji.**

133. Na osnovu ispitivanja pojedinačnih dosijea pacijenata/štićenika za koje su sudski procesi za imenovanje staratelja već završeni, proizišlo je da su pacijenti/štićenici o kojima je reč bili ispitani od strane psihijatra. Međutim, oni nisu uvek bili lično saslušani od strane sudije, i nisu dobili kopiju sudske odluke.

⁷¹ Deo 51.

⁷² Delovi 55 i 39.

⁷³ Deo 52.

⁷⁴ Deo 53.

⁷⁵ Staratelji će biti imenovani od strane kompetentnog centra za pružanje socijalne pomoći, na osnovu sudske odluke.

CPT preporučuje preduzimanje koraka od strane relevantnih nadležnih organa da bi se obezbedilo da, u kontekstu sudskih procedura, pacijent/štićenik liši njegovog/njenog pravnog kapaciteta i da se imenuje staratelj, osobe o kojima je reč treba da:

- **dobiju pravo da budu lično ispitane od strane suda;**
- **dobiju kopiju sudske odluke;**
- **budu pismeno i usmeno obaveštene o mogućnostima i načinima podnošenja žalbe protiv sudske odluke.**

Osim toga, Komitet preporučuje preduzimanje koraka da bi se osiguralo da potreba za smeštajem osoba pod starateljstvom u psihijatrijsku ustanovu/ustanovu za socijalno staranje bude revidirana u regularnim intervalima od strane odgovarajućih nadležnih organa.

134. CPT je zabrinut zbog situacije u kojoj se nalazi grupa od oko 20 pacijenata/štićenika Srpskog porekla koji su bili držani u Štimlju dugi niz godina. Svi oni su imali zvaničan identitet, ali nije mogla da bude pronađena nikakva dokumentacija u vezi sa njihovim originalnim smeštajem. Takođe je bilo nejasno da li im je ikada bio imenovan staratelj (prema osoblju, svi oni nisu bili u mogućnosti da daju svoj pristanak da budu smešteni u tu ustanovu). S obzirom da svi njihovi rođaci žive u Srbiji, uprava je neprekidno pokušavala da ih prebaci u odgovarajuće institucije u Srbiji. Međutim, svi ovi pokušaji su do sada bili neuspešni. **CPT bi želeo da dobije komentare od UNMIK-a po tom pitanju.**

135. Kad je u pitanju sudsko-medicinska psihijatrija, smeštanje prekršilaca koji se procenjuju ili koji su proglašeni krivično neodgovornim i koji podležu obaveznom lečenju u psihijatrijskoj ustanovi je regulisano Uredbom UNMIK-a br. 2004/34 o Krivičnim procedurama koje uključuju počiniocima sa mentalnim poremećajem⁷⁶. Relevantne odredbe pružaju odgovarajuće zaštitne mere i zahtevaju nikakav poseban komentar.

Prema gore navedenoj Uredbi, smeštanje u psihijatrijsku ustanovu radi obaveznog lečenja sprovodi se na neodređen vremenski period, ali ono mora biti revidirano od strane suda svakih šest meseci⁷⁷. Međutim, prilikom konsultovanja dokumenata o dva pacijenta koji su boravili na Psihijatrijskoj klinici u Prištini radi obaveznog lečenja za vreme posete, proizilazi da nikakva takva revizija nije bila sprovedena od strane suda, uprkos činjenici da je početna odluka o smeštaju bila doneta pre više od godinu dana u jednom slučaju, a u drugom pre više od šest meseci.

CPT preporučuje preduzimanje koraka od strane relevantnih nadležnih organa, da se obezbedi da sva smeštanja radi obaveznog lečenja podležu redovnoj reviziji, kako je predviđeno zakonom.

⁷⁶ Delovi 10 - 24 i Deo 33.

⁷⁷ Deo 21, paragraf 3. Prema Delu 21, paragraf 4, mera obaveznog lečenja može takođe biti prekinuta od strane suda *ex officio* ili na zahtev pacijenta o kome je reč, njegovog/njenog advokata odbrane, zdravstvene institucije ili kompetentnih zastupničkih nadležnih organa.

b. Mere predostrožnosti tokom smeštanja

136. Svakom pacijentu/štićeniku i njihovim članovima porodica tokom prijema mora da bude uručena uvodna brošura u kojoj su navedeni rutina ustanove i prava pacijenata/štićenika. Svi pacijenti/štićenici kojima ova brošura nije jasna moraju da dobiju odgovarajuću pomoć.

U svim posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje novoprimljeni pacijenti/štićenici dobili su relevantne informacije usmenim putem. Međutim, nisu im bile date bilo kakve pisane informacije⁷⁸. **CPT preporučuje preduzimanje koraka da sve psihijatrijske ustanove/ustanove za socijalno staranje osiguraju da svi pacijenti/štićenici (kao i njihovi članovi porodica) po dolasku dobiju uvodnu brošuru u kojoj su utvrđene rutine ustanove i njihova prava.**

137. CPT takođe želi da naglasi da pacijenti u principu trebaju da budu stavljeni u položaj da mogu da daju svoj slobodni pristanak za lečenje koji je zasnovan na obaveštenosti. Svaki pacijent/štićenik, bez obzira da li je doborvoljan ili nije, treba da ima priliku da odbije – lično ili preko svog staratelja – tretman ili bilo koju drugu specijalnu medicinsku intervenciju. Bilo koje odstupanje od tog fundamentalnog principa mora da bude zasnovano na jasnim i strogo definisanim izuzetnim okolnostima.

Naravno, pristanak na lečenje može da bude kvalifikovan kao slobodan i zasnovan na obaveštenosti samo ako je zasnovan na potpunim i tačnim informacijama o stanju pacijenta i lečenju koje je predloženo. S tim u vezi, izuzetno je važno da pacijentima sistematski budu davane relevantne informacije o njihovom zdravstvenom stanju i tretmanu koji je predložen za njih. Relevantne informacije takođe treba da budu pružene nakon tretmana (rezultati, itd.).

138. CPT pozdravlja činjenicu da su gore navedena pravila utvrđena članovima 9 i 15 Zakona o pravima i odgovornostima stanovnika Kosova u sistemu zdravstvene zaštite⁷⁹.

Međutim, čini se da je u praksi, prijem lica na prinudno psihijatrijsko lečenje podrazumevao davanje odobrenja za tretman bez njegovog ili njenog odobrenja.

CPT preporučuje da u svim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje koje su posećene bude osigurano da svim pacijentima/štićenicima, uključujući i one koji su prinudno primljeni, bude ponudena mogućnost da odbiju – lično ili preko svog staratelja – tretman ili bilo koju drugu medicinsku intervenciju, a u smislu gore navedenih napomena.

139. Efikasna žalbena procedura predstavlja još jednu zaštitu od zlostavljanja u psihijatrijskim ustanovama. Treba da postoje specifični aranžmani koji omogućuju pacijentima/štićenicima da podnesu formalne žalbe telu koje je za to nadležno, kao i da komuniciraju na poverljiv način sa odgovarajućim organom izvan ustanove.

⁷⁸ Čini se da je u pripremi bila informaciona brošura Psihijatrijske klinike u Prištini.

⁷⁹ Proglašen uredbom UNMIK-a br. 2004/47.

U svim posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje, pacijenti/štićenici (kao i njihovi staratelji i bliža rodbina) mogu na poverljiv način da podnesu žalbe upravi, kao i ombudsmanu. Međutim, čini se da jedan broj pacijenata/štićenika nije bio upoznat sa postojećim procedurama za podnošenje žalbi.

CPT preporučuje da u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje, pacijenti/štićenici putem uvodnog letka/brošure koja im se uručuje po prijemu, budu informisani o svom pravu, kao i modalitetima za podnošenje žalbe.

140. Što se tiče spoljašnjeg nadzora, CPT je primetio da je ombudsman na Kosovu redovno išao u posete psihijatrijskim ustanovama i da su tom prilikom i pacijenti/štićenici bili privatno intervjuisani.

Tokom svojih konsultacija sa predstavnicima Ministarstva zdravlja, delegacija je bila obavještena da su u prošlosti posete psihijatrijskim ustanovama vršili Odbori posetilaca (uključujući i nenajavljene posete), ali da zbog budžetskih ograničenja ti odbori više ne funkcionišu. **CPT preporučuje da sistem Odbora posetilaca bude ponovo aktiviran i da odborima budu stavljeni na raspolaganje odgovarajući resursi koji će im omogućiti da efikasno izvršavaju svoje zadatke. Takođe, odbor poziva nadležne organe da u ustanovama za socijalno staranje uspostave mehanizam poseta ovakve vrste.**

141. U svim psihijatrijskim ustanovama koje su posećene, postojeći aranžmani za kontakt sa spoljašnjim svetom bili su zadovoljavajući. Pacijenti/štićenici mogli su da šalju i primaju prepisku, imaju pristup telefonu i da primaju posete svoje rodbine i prijatelja.

DODATAK I

SPISAK PREPORUKA CPT-a, KOMENTARI I ZAHTEVI ZA INFORMACIJAMA

A. Policijski pritvor

Zlostavljanje

Preporuke

- Sa najvišeg nadležnog političkog nivoa treba da bude izdato formalno saopštenje upućeno svim službenicima KPS-a (uključujući policajcima kriminalne policije), putem kojeg se oni podsećaju da moraju da poštuju prava lica koja su privedena i da zlostavljanje tih lica podleže oštrim sankcijama. Takođe ih treba podsetiti da se tokom privođenja lica ne sme koristiti veća sila od one koja je potrebna za njihovo privođenje (stav 13);
- Treba preduzeti odgovarajuće korake da se osigura da licima koja su verovatno bila žrtve policijskog zlostavljanja bude efikasno omogućeno da podnesu formalnu žalbu (stav 13);
- Relevantni organi treba da obezbede da, kad god neko privedeno lice koje je izvedeno pred tužioca ili sudiju navodi da je bilo zlostavljano od strane policije, da ti navodi treba da budu evidentirani u pisanom obliku, treba odmah da bude naložen sudsko-medicinski pregled i da budu preduzeti neophodni koraci za propisno ispitivanje tih navoda. Takav pristup treba da bude korišćen bez obzira da li dotično lice ima vidljive povrede. Štaviše, čak i u nedostatku izričitih navoda u vezi sa zlostavljanjem, sudija ili tužilac treba da zahteva sudsko-medicinski pregled kad god postoje osnove za verovanje (npr. vidljive povrede; opšti izgled ili pojava nekog lica) da je došlo do zlostavljanja (stav 14);
- Treba preduzeti odgovarajuće korake da se osigura da sudije/tužioci vode postupak na takav način da dotična lica imaju stvarnu mogućnost da daju izjavu o načinu na koji su bila zlostavljana (stav 14).

Zahtevi za informacijama

- U vezi sa svim žalbama koje je u 2007. godini primio Inspektorat kosvske policije (IKP) u vezi sa zlostavljanjem od strane policije i ishodima relevantnih disciplinskih i/ili krivičnih postupaka (navodi, kratki opisi nalaza relevantnog suda ili tela, presuda, izrečena kazna/sankcija) (stav 16);
- Detaljne informacije o redovnim ili vanrednim inspekcijama koje je IKP sproveo od aprila 2007. godine (ciljevi, zaključci itd.) (stav 18);
- Konkretno mere koje su preduzeli relevantni organi povodom istraga koje su navedene u stavovima 19 i 20, a u smislu sprečavanja pojave sličnih incidenata u budućnosti (stav 20).

Garancije

Preporuke

- Treba preduzeti korake da bi se osiguralo da pravo pristupa advokatu uživaju sva lica koja moraju da budu zadržana od strane policije, i to na samom početku njihovog lišavanja slobode (stav 26);
- Treba preduzeti korake u svim policijskim ustanovama da bude osigurano da medicinski pregledi pritvorenih lica budu sprovedeni van ispitivanja i da, osim ako lekar ne zahteva drugačije u određenom slučaju, pregledi budu sprovedeni van pogleda policajaca (stav 27);
- Treba preduzeti korake da sva lica pritvorena od strane policije, bez obzira na razlog pritvaranja, budu na samom početku lišavanja slobode u potpunosti obavještena njihovim osnovnim pravima (uključujući pravo na lekara) (to jest, od trenutka kada su u obavezi sa ostanu u policijskom pritvoru). To treba da bude osigurano putem davanja jasnih usmenih informacija na samom početku pritvora, a dopunjeno prvom narednom prilikom (to jest, odmah nakon prvog ulaska u prostorije policije) putem davanja na uvid pisanog letka u kojem su na direktan način utvrđena prava pritvorenih lica. Taj letak treba da bude na raspolaganju na odgovarajućim jezicima. Štaviše, od dotičnih lica treba da bude zatraženo da potpišu izjavu kojom se potvrđuje da su bila obavještena o svojim pravima (stav 29);
- U svakoj policijskoj stanici na Kosovu, za svako pritvoreno lice mora bude da otvorena jedinstvena i sveobuhvatna evidencija (stav 33);
- Koraci koji treba da budu preduzeti da:
 - evidencija o pritvaranju bude poslata zajedno sa pritvorenim licem kada ono biva prebačeno u drugu policijsku stanicu, a da kopija evidencije ostane u prvobitnoj policijskoj stanici;
 - zahtev za otvaranjem evidencije o pritvaranju važi od trenutka dolaska pritvorenog lica u policijsku stanicu (tj. čak i tokom prvih šest sati pritvora, pre nego što tužilac naloži pritvor do 72 sati);
 - zahtev za otvaranjem evidencije o pritvaranju važi čak i za policijske stanice koje nemaju prostorije za pritvor, ali u kojima se osumnjičena lica u početku drže u srhu njihovog ispitivanja (stav 33).

Komentari

- Treba preduzeti korake za garantovanje poverljivosti medicinskih podataka u svim policijskim ustanovama (stav 28);
- Treba preduzeti korake za ukidanje prakse ispitivanja osumnjičenih kao "svedoka" bez njihovog obaveštavanja o njihovim pravima (stav 30);
- Dugoročni cilj treba da bude da se ispitivanja, po pravilu, vrše samo u onim policijskim stanicama u kojima postoje prostorije za pritvaranje (stav 31).

Uslovi u pritvoru

Preporuke

- Treba preduzeti korake da se bez odlaganja osigura da materijalni uslovi u pritvoru budu znatno poboljšani u policijskim stanicama koje su posećene (a, ako je to neophodno, i u drugim policijskim ustanovama na Kosovu), a posebno što se tiče prirodnog svetla, ventilacije i higijene (stav 37);
- Nadležni organi treba da razviju jedan detaljan plan za opremanje policijskih ustanova za pritvor na Kosovu (stav 37).

Komentari

- Čelije površine 2.5 m² (kao one što su viđene u policijskoj stanici u Dečanu) treba da budu korišćene samo u svrhe privremenog pritvaranja, ne dužeg od nekoliko sati, i ne treba nikad da budu korišćene za smeštaj pritvorenika tokom noći (stav 35).

Ostala pitanja

Komentari

- Pribegavanje vezivanja pritvorenih lica lisicama za nepokretne predmete nije prihvatljivo ako se takav način koristi tokom dužeg prioda i u prisustvu drugih. Štaviše, ne postoji opravdanje za korišćenje lisica dok traje ispitivanje privedenog lica. Uopšteno gledano, lisice ne treba koristiti kao zamenu za propisne prostorije za pritvor (stav 38).

Zahtevi za informacijama

- Komentari UNMIK-a u vezi sa postavljanjem političkih simbola koje je delegacija videla na policijskoj stanici br. 1 u Prištini (stav 39).

B. Zatvorske ustanove

Zlostavljanje

Preporuke

- Uprave zatvora u Dubravi, kazneno-popravnog centra u Lipljanu i pritvorskog centra u Prištini treba da opomenu svoje osoblje da svi oblici zlostavljanja zatvorenika (uključujući verbalno zlostavljanje abuse) nisu prihvatljivi i da će biti kažnjavani na odgovarajući način (stav 42);
- Treba sprovesti nezavisnu istragu u vezi sa incidentom koji je naveden u stavu 44, a u vezi sa navodnim zlostavljanjem/preteranom upotrebom sile od strane interventne jedinice zatvora u Dubravi i ako je to neophodno treba izreći odgovarajuće sankcije na svim nivoima (stav 44);
- Treba preduzeti hitne korake u zatvoru u Dubravi i kazneno-popravnom centru u Lipljanu kako bi se osiguralo da, kad god dođe do pojave navodnog zlostavljanja nakon intervencije interventne jedinice, odmah bude sprovedena istraga (bez prejudiciranja bilo kojih istraga koje vrše administrativni i/ili pravosudni organi). Štaviše, dotični lideri nakon svake intervencije timova treba da izrade detaljne izveštaje o svakoj intervenciji (stav 50);
- Svi pripadnici interventnih jedinica zatvora u Dubravi i kazneno-popravnog centra u Lipljanu treba da budu opomenuti da bilo koja primena sile nad zatvorenicima tokom intervencija mora da bude ograničena na silu čija je primena izričito neophodna i da, čim neposlušni zatvorenici budu dovedeni pod kontrolu, nema opravdanja za njihovim batinanjem (stav 51);
- Odgovarajući organi treba da preuzmu korake radi osiguravanja sprovođenja pravila navedenih u stavu 52 u praksi u svim zatvorskim ustanovama na Kosovu (stav 52).

Komentari

- Svaki zatvorenik nad kojim je bila primenjena sila treba da ima pravo na hitan pregled od strane lekara i, ako je to neophodno, treba da bude podvrgnut lečenju (stav 47);
- Pozivaju se relevantni organi da uvedu sistem politike rotacije za pripadnike zatvorskih interventnih jedinica (stav 50);
- Neophodno je da se velika pažnja posveti selekciji, zapošljavanju, obuci (uključujući kontrolu stresa), fizičkoj obuci i opremanju pripadnika specijalnih jedinica, kako bi se osiguralo da oni budu što podobniji za adekvatno postupanje (tj. minimalna upotreba sile) u rizičnim situacijama (stav 50).

Materijalni uslovi u pritvoru

Preporuke

- Bez odlaganja treba preduzeti korake na renoviranju blokova u zatvoru Dubrava koji još nisu renovirani. Takođe treba uložiti napore na smanjenju broja zatvorenika u onim ćelijama u kojima ima previše zatvorenika (stav 54);
- Relevantni organi u odeljenjima za maloletnike i žene kazнено-popravnog centra u Lipljanu treba da preduzmu odgovarajuće korake za otklanjanje nedostataka opisanih u stavu 57 (stav 57);
- Relevantni organi treba da preduzmu korake radi otklanjanja nedostataka koji su zapaženi u u pritvorskim centrima koji su bili posećeni (kao što je opisano u stavu 58). Tačnije rečeno, treba preduzeti korake da:
 - u pritvorskim centrima u Mitrovici i Gnjilanu, ćelije površine između pet i šest kvadratnih metara budu korišćene samo za smeštaj jednog zatvorenika;
 - u pritvorskim centrima u Peći i Prištini, sve ćelije imaju odgovarajuće prirodno osvetljenje (stav 59).

Komentari

- Cilj treba da bude da se u svim zatvorskim ustanovama obezbedi najmanje 4 m² životnog prostora po zatvoreniku u ćelijama u kojima je smešten veći broj zatvorenika i 9 m² životnog prostora u ćelijama u kojima je smešten jedan zatvorenik (stavovi 54 i 59).

Zahtevi za informacijama

- Detaljne informacije o noćnoj vežbi evakuacije koja je pomenuta u stavu 55, kao i o bilo kojim naknadnim merama preduzetim u zatvoru Dubrava (stav 55).

Režim

Preporuke

- Treba preduzeti korake radi znatnog proširenja aktivnosti i obuke koje zatvorenici u Dubravi imaju na raspolaganju. Posebnu pažnju treba posvetiti individualnim planovima lečenja zatvorenika i režimu za one zatvorenike koji odslužuju dugotrajne zatvorske kazne (stav 61);
- Organi vlasti treba upravi zatvora u Dubravi, njenim nadzornicima i nižim službenicima, da pošalju jasnu poruku da nije prihvatljiva zloupotreba njihovih položaja zahtevanjem ili prihvatanjem nagrada od zatvorenika, kao i da će svako delo te vrste biti podložno teškim sankcijama. Ta poruka treba redovno i na odgovarajući način da bude ponavljana (stav 64);
- Treba izraditi jasne i transparentne propise i kriterijume u zatvoru u Dubravi, a posebno za režime pritvaranja i distribuciju zatvorenika. Takođe, zatvorenici treba da budu informisani o tim propisima i kriterijumima kroz odgovarajuće kanale (stav 65);
- U zatvoru Dubrava treba preduzeti korake kako bi se u Bloku 1 razvio program aktivnosti koje su inspirisane principima navedenim u stavovima 67 i 68 (stav 68);
- Sistem klasifikacije bezbednosti u zatvorskim ustanovama na Kosovu treba da bude revidiran u smislu napomena navedenih u stavovima 69 i 71 (stavovi 71 i 81);
- Uprave treba da obustave politiku sistematske "rotacije zatvorenika po ćelijama" u zatvoru Dubrava i u posećenim pritvorskim centrima, u smislu napomena koje su navedene u stavu 73 (stavovi 73 i 81);
- Treba preduzeti korake za značajno proširenje aktivnosti i obuka koje su na raspolaganju ženama zatvorenicama u kazneno-popravnom centru u Lipljanu i zatvorenicama u posećenim pritvorskim centrima i, po mogućnosti, u drugim pritvorskim centrima na Kosovu. Posebnu pažnju treba posvetiti planovima za individualni tretman i režim zatvorenika koji odslužuju dugotrajne zatvorske kazne (stavovi 75 i 80);
- Kao prvi korak, organi treba da razmotre mogućnost držanja vrata ćelija u posećenim pritvorskim centrima otvorenim tokom jednog dela dana (stav 80);
- Treba naći izvodljivo, alternativno rešenje u vezi sa aktivnostima koje su prioritetne za zatvorenike koji odslužuju dugotrajne zatvorske kazne u pritvorskom centru u Mitrovici (stav 78).

Komentari

- Došlo je vreme da uprava zatvora u Dubravi uloži mnogo više napora u poštovanje principa distribucije i klasifikacije zatvorenika koje je sama zastupala (stav 62).

Zahtevi za informacijama

- Komentari UNMIK-a u vezi sa zapažanjima delegacije da se u zatvoru Dubrava klasifikacije nivoa obezbeđenja "E" ne razmatraju na svakih 28 dana (što je suprotno propisima koji su na snazi) i da naizgled zatvorenici nemaju na raspolaganju mogućnosti da se žale na takve odluke (stav 72);
- Komentari UNMIK-a na napomene date od strane CPT-a u vezi sa prisustvom međunarodnih policajaca u Bloku 1 zatvora u Dubravi (stav 74);
- Konkretni koraci koji su do sada preuzeti u kazneno-popravnom centru u Lipljanu radi pružanja specijalističke obuke osoblju koje se bavi maloletnicima (stav 76).

Zdravstvena zaštita

Preporuke

- U pritvorskim centrima u Mitrovici i Peći treba preduzeti hitne korake za uklanjanje neodstataka zubarskih stolica i druge opreme (stav 84);
- U zatvoru u Dubravi treba preduzeti korake radi osiguravanja da svaki zahtev za lekarskom konsultacijom podnet od strane zatvorenika bude prosleđen zdravstvenoj službi bez nepotrebnog odlaganja i da konsultacije budu organizovane u svim blokovima tokom radnih dana (a ne samo dva puta nedeljno) (stav 85);
- Prisustvo psihijatra u zatvoru u Dubravi treba da bude povećano na ekvivalent radnog mesta sa punim radnim vremenom (stav 87);
- Relevantni organi treba da udvostruče svoje napore da osiguraju da u svim posećenim pritvorskim centrima zatvorenici mogu da dobiju odgovarajuću stomatološku negu (stav 89);
- U svim zatvorskim ustanovama na Kosovu treba preduzeti korake da propisi koji su utvrđeni u stavu 92 u vezi sa medicinskim pregledom novopridošlih zatvorenika i evidentiranjem povreda budu u potpunosti sprovedeni i praski (stav 92);
- Postojeće procedure treba da budu revidirane kako bi se osiguralo da, kad god neki lekar evidentira povrede zatvorenika koje ukazuju na navode o zlostavljanju, evidencija bude sistematski predočena odgovarajućem tužiocu (stav 92);
- Treba preduzeti korake da se osigura na novopridošli zatvorenici budu pregledani na zarazne bolesti (stav 92);
- Upravi zatvora u Dubravi i upravama svih pritvorskih centara na Kosovu treba da bude naloženo da svi medicinski pregledi zatvorenika (po njihovom prispeću ili u kasnijoj fazi) treba da budu sprovedeni van pogleda zatvorskih službenika, osim ako dotični lekar u određenom slučaju ne zahteva drugačije (stav 95).

Komentari

- Nemedicinsko osoblje ne treba da ima uvid u zahteve za medicinske konsultacije (stav 85);
- Bilo bi poželjno da u svim zatvorskim ustanovama bude uspostavljen specifični registar za evidentiranje uočenih povreda zatvorenika zadobijenih tokom prijema ili tokom izdržavanja kazne (stav 93);
- Bilo bi poželjno da osnovni podaci o zaraznim bolestima (kao što su tuberkuloza, SIDA i hepatitis) budu sistematski saopštavani zatvorenicima od strane zdravstvenog osoblja u pisanom obliku (npr. leci), na jeziku koji oni razumeju (stav 96).

Zahtevi za informacijama

- Komentari UNMIK-a u vezi sa zapažanjima delegacije koja je posetila zatvor u Dubravi da je u nekim slučajevima bilo znatnog kašnjenja u hospitalizaciji zatvorenika, posebno radi hirurških intervencija (stav 86);
- Komentari UNMIK-a u vezi sa prijavljenim poteškoćama u transportu zatvorenika kojima je potrebna psihijatrijska nega iz pritvorskog centra u Mitrovici do regionalne bolnice u severnoj Mitrovici (stav 90).

Ostala pitanja

Preporuke

- Pravila da kontakti sa porodicom ne trebaju nikada da budu u potpunosti zabranjeni u vidu kažnjavanja i da ograničenja u vezi sa kontaktima sa spoljnim svetom treba da budu nametnuta za što je moguće kraće vreme i koja, po pravilu, ne treba da se primenjuju na maloletnim licima, treba da budu sprovedena u svim zatvorskim ustanovama na Kosovu (stav 97);
- Treba preduzeti korake da se osigura da svim zatvorenicima, kojima je izrečena disciplinska kazna, bude dato formalno pravo da podnesu žalbu (stav 98);
- Treba preduzeti korake u svim posećenim zatvorskim ustanovama da se obezbedi da svi zatvorenici:
 - budu saslušani tokom disciplinskih postupaka;
 - dobiju kopiju disciplinske odluke, kojom se obaveštavaju o razlozima za donošenje odluke i načinima za podnošenje žalbe. Dotični zatvorenici treba pisanim putem da potvrde da su primili kopiju odluke (stav 99);
- Treba razmotriti postojeće zakonske aranžmane i prakse koje se tiču uloge zatvorskih lekara u vezi sa disciplinskim pitanjima. Tom prilikom treba uzeti u obzir Revidiranu Evropske zatvorske propise i komentare koje je dao CPT u stavu 53 svog 15-og Opšteg izveštaja (CPT/Inf (2005) 17) (stav 100).

Komentari

- Zbog same svoje veličine, disciplinska ćelija u pritvorskom centru u Mitrovici, nije odgovarajuća za smeštaj zatvorenika tokom noći. Treba pronaći alternativu za zatvorenike koji podležu boravku u samici (stav 101).

C. Psihijatrijske ustanove/ustanove za socijalno staranje

Preliminarne napomene

Komentari

- CPT zahteva od UNMIK-a da uloži sve moguće napore da ostvari sprovođenje u praksi preporuka i komentara navedenih u stavovima 111, 112, 123, 127, 131 do 133, 136, 138 i 139 koji se odnose na jedinicu za psihijatriju i neurologiju Regionalne bolnice u Mitrovici (stav 105).

Zlostavljanje

Preporuke

- Osoblju u ustanovi za lica sa mentalnim poremećajima u Štimlju treba da bude skrenuta pažnja da nije prihvatljiv nijedan oblik zlostavljanja štićenika i da to podleže sankcijama (stav 106);
- Osoblje "Specijalnog Instituta" u Štimlju treba da koristi sva sredstva koja su mu na raspolaganju da spreči nasilje među pacijentima/štićenicima i zastrašivanje, a da bi se taj problem rešio, osoblje treba da bude na oprezu i da prati znake nevolja i da bude odlučno i propisno obučeno da interveniše prema potrebi (stav 107).

Uslovi života pacijenata /štićenika

Preporuke

- Nadležni organi treba da ulože prioritne napore i da osiguraju da svim pacijentima koji borave u sudsko-medicinskoj jedinici Psihijatrijske klinike u Prištini bude ponuđen, ako njihovo zdravstveno stanje to dozvoljava, najmanje jedan sat vežbanja napolju svakog dana (stav 110);

- Relevantni organi treba da preduzmu korake i osiguraju da u Regionalnoj bolnici u Mitrovici:
 - psihijatrijskim pacijentima budu ponuđene neke rekreativne aktivnosti;
 - svim pacijentima čije zdravstveno stanje to dozvoljava bude ponuđen najmanje jedan sat dnevno vežbanja napolju (stav 112);
- Dodatni prioritetni koraci treba da budu preduzeti radi poboljšanja uslova života pacijenata u Integracionom centru za mentalno zdravlje u Štimlju, a u smislu napomena navedenih u stavovima 115 i 116 (stav 116).

Komentari

- Relevantni organi treba da preduzmu korake radi obezbeđivanja ukrasa u jedinici za psihijatriju i neurologiju Regionalne bolnice u Mitrovici (stav 111);
- Treba preduzeti korake za stvaranje prilagođene sredine za štićenike Institucije za lica sa mentalnim poremećajima u Štimlju (stav 113).

Osoblje

Preporuke

- Treba preduzeti korake kako bi se obezbedilo redovno prisustvo pripadnika medicinskog osoblja u sudsko-medicinskoj jedinici Psihijatrijske klinike u Prištini (stav 118);
- Relevantni organi treba da preduzmu korake kako bi osigurali da u Integracionom centru za mentalno zdravlje u Štimlju:
 - psihijatrijska nega bude povećana putem uspostavljanja ekvivalenta od najmanje jednog radnog mesta za psihijatra sa punim radnim vremenom;
 - broj medicinskih sestara i bolničara bude povećan (stav 120).

Lečenje

Preporuke

- U svim posećenim psihijatrijskim ustanovama treba preduzeti korake, a posebno u "Specijalnom institutu" u Štimlju, za razvijanje aktivnosti lečenja i rehabilitacije psihijatrijskih pacijenata/štićenika, čime bi se takođe omogućilo smanjenje upotrebe psihotropnih lekova (stav 123).

Obuzdavanje uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata/štićenika

Preporuke

- U sudsko-medicinskoj jedinici Psihijatrijske klinike u Prištini treba okončati praksu vezivanja uznemirenih pacijenata liscama za njihov krevete. Ako je povremeno potrebno mehaničko vezivanje, onda treba koristiti odgovarajuće alternativne metode (npr. kaiševe) (stav 125);
- Bolničkom osoblje u Integracionom centru za mentalno zdravlje u Štimlju treba naložiti da nalog za upotrebu hemijskih sredstava za obuzdavanje treba uvek da izdaje lekar (stav 126);
- U svim posećenim psihijatrijskim ustanovama treba uvesti specifične registre za detaljno evidentiranje upotrebe sredstava za obuzdavanje (stav 127).

Zaštite

Preporuke

- Bez odlaganja treba preduzeti korake da se osigura da relevantne važeće zakonske odredbe na Kosovu koje regulišu prisilni smeštaj pacijenata budu efikasno sprovedene. U tu svrhu, nadležni sudovi treba da budu obavešteni o svim licima koja su trenutno prisilno smeštena u bilo kojoj od posećenih psihijatrijskih ustanova (stav 131);
- Treba preduzeti korake u “Specijalnom institutu” u Štimlju i, ako je to neophodno, u drugim ustanovama za socijalno staranje/psihijatrijskim ustanovama na Kosovu, da bi se osiguralo da svi pacijenti/štićenici za koje se pretpostavlja da nisu u stanju da daju svoj pristanak za smeštaj budu prijavljeni nadležnom sudu (stav 132);
- Relevantni organi treba da preduzmu korake da, u kontekstu sudskih postupaka za lišavanje štíćenika/pacijenta njegove/njene pravne sposobnosti i imenovanja staratelja da tim licima:
 - bude dato pravo da budu lično saslušana od strane suda;
 - bude uručena kopija sudske odluke;
 - budu date pisane ili usmene informacije o mogućnostima i modalitetima za podnošenje žalbe na sudsku odluku (stav 133);
- Treba preduzeti korake da bi se osiguralo da potreba za smeštanjem lica pod starateljstvom u ustanove za socijalno staranje/psihijatrijske ustanove bude u redovnim intervalima razmatrana od strane nadležnog organa (stav 133);

- Relevantni organi treba da preduzmu korake da smeštaj radi obaveznog lečenja podleže redovnom razmatranju, kao što je utvrđeno zakonom (stav 135);
- Treba preduzeti korake u posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje kako bi se osiguiralo da svim pacijentima/štićenicima (kao i njihovim porodicama) po prijemu budu uručena uvodna brošura u kojoj su navedena njihova prava i rutine ustanove (stav 136);
- Treba preduzeti korake u posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje kako bi se osiguiralo da svim pacijentima/štićenicima, uključujući i one koji su prisilno smešteni, bude pružena mogućnost da odbiju – lično ili preko svojih staratelja – lečenje ili bilo koju drugu medicinsku intervenciju, a u smislu napomena koja su navedene u stavovima 137 i 138 (stav 138);
- Da u svim posećenim psihijatrijskim ustanovama/ustanovama za socijalno staranje pacijenti/štićenici budu po prijemu obavešteni putem uvodne brošure/letka o njihovim pravima, kao i modalitetima za podnošenje žalbi (stav 139);
- Sistem odbora posetilaca treba da bude ponovo aktiviran i odborima treba da budu obezbeđeni adekvatni resursi za efikasno sprovođenje njihovih zadataka (stav 140).

Komentari

- Nadležni organi se pozivaju da za ustanove socijalnog staranja uspostave mehanizam poseta sličan odborima posetilaca (stav 140).

Zahtevi za informacijama

- Komentari UNMIK-a u vezi sa poteškoćama sa kojima se suočava uprava “Specijalnog instituta” u Štimlju u pogledu aranžiranja transporta za grupu od oko 20 pacijenata/štićenika srpskog porekla koji se nalaze u ovoj ustanovi u odgovarajuće ustanove za negu u centralnoj Srbiji (stav 134).

DODATAK II

**SPISAK ORGANA, MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA I NVO
SA KOJIMA SE DELEGACIJA SASTALA**

UNMIK

G-din Joahim RIKER	Specijani predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija (SPGS)
G-din Stiven P. ŠUK	Glavni zamenik SPGS-a
G-đa Patriša VORING	Direktor civilne administracije
G-đa Ema ŠITAKA	Šef osoblja
G-din Robert L. DIN	Međunarodni tužilac, Odeljenje za pravosuđe
G-din Vilijam J. IRVAJN	Šef odseka za kaznenu upravu (OKU), Odeljenje za pravosuđe
G-din Džefri ČESTER	Šef operacija, OKU, Odeljenje za pravosuđe
Dr. Anibale F.G. PETRONE	Šef medicinske službe, OKU, Odeljenje za pravosuđe
G-din Trigve KALEBERG	v.d. Komesara policije, CIVPOL
G-din Skot ANDERSON	Zamenik komesara policije za operacije, CIVPOL
G-din Lars FINSTAD	Direktor za operacije, CIVPOL
G-din Patrik MORISON	Direktor, Odsek za javno informisanje
G-din Najthart HEFER-VISING	Kancelarija za politička pitanja

OEBS (Stub III – Izgradnja institucija)

G-din Henri V. MEKGOVEN	Direktor odeljenja za ljudska prava, decentralizaciju i zajednice
G-din D. Kristofer DEKER	Šef odseka za ljudska prava

Privremene institucije samouprave na Kosovu

G-din Jonuz SALJIHAJ	Ministar pravde
G-din Bljerim KUĆI	Ministar unutrašnjih poslova
G-din Sadik IDRIZ	Ministar zdravlja
G-din Ibrahim SELJMANAJ	Ministar za rad i socijalno staranje
G-din Dževat MEDŽUANI	Komesar, Kazнено-poppravna služba Kosova (KPSK), Ministarstvo pravde
G-din Miljazim ĐOCAJ	Šef medicinske službe, KPSK, Ministarstvo pravde
G-din Enver RUSTEMI	Izvršni rukovodilac Inspektorata kosovske policije (IKP), Minisatrstvo unutrašnjih poslova

Ostala tela

G-din Hiljmi JAŠARI	Vršilac dužnosti ombudsmana na Kosovu
---------------------	---------------------------------------

Medunarodne organizacije

MKCK

OHCHR

UNICEF

NVO

Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda

Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve torture

DODATAK III

SPORAZUM IZMEĐU MISIJE PRIVREMENE ADMINISTRACIJE UJEDINJENIH NACIJA NA KOSOVU I SAVETA EVROPE U VEZI SA TEHNIČKIM SPORAZUMIMA U VEZI SA EVROPSKOM KONVENCIJOM ZA SPREČAVANJE MUČENJA I NEHUMANOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA

Misija privremene administracije Ujedinjenih nacija na Kosovu ("UNMIK") i Savet Evrope, u daljem tekstu zajedno navedeni kao "Strane",

Pozivajući se na Evropsku konvenciju za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (u daljem tekstu "Konvencija") od 26. novembra 1987. godine,

Napominjući da je Konvencija ratifikovana od strane 45 država, uključujući Srbiju i Crnu Goru,

Uzimajući u obzir rezoluciju br. 1244 (1999.) Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. juna 1999. godine, kojom je, priznavajući suverenitet i teritorijalni integritet Savezne Republike Jugoslavije (sada Srbije i Crne Gore), uspostavljeno ovlašćenje UNMIK-a, kao međunarodnog civilnog prisustva, za obezbeđivanje međunarodne uprave na Kosovu,

Uzimajući u obzir uredbu UNMIK-a br. 2001/9 od 15. maja 2001. godine o Ustavnom okviru za privremenu samoupravu na Kosovu, kojom su utvrđene odgovornosti Privremenih institucija samouprave,

S obzirom na odluku koja je usvojena 30. juna 2004. godine od strane Odbora ministara Saveta Evrope,

Naglašavajući da ovaj sporazum ne čini UNMIK stranom potpisnicom konvencije i da on ne prejudicira budući status Kosova koji treba da bude utvrđen u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1244 (1999.),

Radi unapređivanja tehničke saradnje između strana i realizacije funkcija Evropskog odbora za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu "Odbor"), uključujući omogućavanje pristupa bilo kojem mestu na Kosovu gde se nalaze lica lišena svoje slobode o strane organa UNMIK-a,

Ovim su se sporazumele o sledećem:

Član 1 **Posete odbora Kosovu**

1.1 Odbor će, putem poseta, ispitivati tretman lica koja su lišena slobode na Kosovu sa ciljem jačanja, i prema potrebi, zaštite tih lica od mučenja i od nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja.

1.2 UNMIK je dužan da dozvoli posete, u skladu sa ovim sporazumom, bilo kojem mestu na Kosovu gde se nalaze lica lišena slobode od strane nekog organa UNMIK-a.

1.3 Odbor neće posećivati mesta koja predstavnici ili delegati organizacija za zaštitu ili Međunarodnog odbora Crvenog krsta efikasno i redovno posećuju po osnovu Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949. godine i njihovih dodatnih protokola od 8. juna 1977. godine.

Član 2

Saradnja

Odbor i UNMIK će zajedno da saraduju na primeni o ovog sporazuma.

Član 3

Organizovanje poseta odbora

3.1 Odbor će organizovati posete mestima navedenim u članu 1.2. Osim periodičnih poseta, odbor može da organizuje i druge posete ako to po njemu okolnosti budu zahtevale.

3.2 Po pravilu, posete vrše najmanje dva člana odbora. Odbor može, ako to smatra neophodnim, da ima pomoć stručnjaka i prevodilaca.

Član 4

Obaveštenja i modaliteti poseta

4.1 Odbor unapred obaveštava UNMIK o svojoj nameri da sprovede posetu i dostavlja kopiju obaveštenja predsedavajućem odbora ministara Saveta Evrope. Po podnošenju obaveštenja, odbor može u svako doba da poseti mesto navedeno u članu 1.2.

4.2 UNMIK je dužan da odboru obezbedi sledeće pogodnosti za izvršenje njegovog zadatka:

- (a) Pristup Kosovu i pravo putovanja bez ograničenja;
- (b) Potpune informacije o mestima gde se drže lica lišena slobode od strane nekog organa UNMIK-a;
- (c) Neograničen pristup bilo kojem mestu gde se drže lica lišena slobode od strane nekog organa UNMIK-a, uključujući pravo da se bez ograničenja kreće unutar tih mesta;
- (d) Ostale informacije kojima raspolaže UNMIK i koje su neophodne odboru za izvršenje zadatka. Tokom traženja tih informacija, odbor mora da poštuje važeće zakonske propise i profesionalnu etiku.

4.3 Odbor može privatno da intervjuiše lica koja su lišena slobode.

4.4 Odbor može slobodno da komunicira sa bilo kojim licem za koje smatra da može da ponudi relevantne informacije.

4.5 Ako je neophodno, odbor može odmah da saopšti svoja zapažanja nadležnim organima UNMIK-a.

Član 5
Prigovor na posete

5.1 U izuzetnim okolnostima, UNMIK može odboru da uloži prigovor na posete u određeno vreme ili na određenom mestu koje je predložio odbor. Ti prigovori mogu da budu uloženi samo iz razloga bezbednosti na Kosovu, javne bezbednosti, ozbiljnih nereda u mestima gde se nalaze lica lišena slobode, zdravstvenog stanja neke osobe ili ako je u toku hitna istraga nekog krivičnog dela.

5.2 Nakon dobijanja takvih prigovora, odbor i UNMIK odmah stupaju u konsultacije radi razjašnjavanja situacije i sporazumevanja u vezi sa aranžmanima koji će omogućiti odboru da što pre izvrši svoje funkcije. Takvi aranžmani mogu da obuhvataju prebacivanje neke osobe koju je odbor predložio da će posetiti na neko drugo mesto. Tokm trajanja posete UNMIK je dužan da odboru pruži informacije o bilo kojoj dotičnoj osobi.

Član 6
Izveštaji o posetama

6.1 Nakon svake poste odbor izrađuje izveštaj o činjenicama koje su zabeležene tokom posete, uzimajući u obzir bilo koja zapažanja koja su možda podnešena od strane UNMIK-a. Odbor dostavlja UNMIK-u izveštaj koji sadrži preporuke koje odbor smatra neophodnim i dostavlja primerak izveštaja predsedavajućem odbora Saveta Evrope. Odbor može da se konsultuje sa UNMIK-om u pogledu predlaganja, ako je to potrebno, poboljšanja u zaštite lica lišenih slobode.

6.2 Ako UNMIK ne saraduje ili odbija da poboljšava situaciju na osnovu preporuka odbora, odbor može da odluči da, nakon što UNMIK dobije mogućnost da objavi svoje stavove, putem glasanja dvotrećinskom većinom objavi izjavu u vezi sa tim pitanjem.

Član 7
Poverljivost

7.1 Informacije prikupljene od strane odbora u vezi sa posetom, izveštaj odbora i konsultacije sa UNMIK-om su poverljive prirode.

7.2 Odbor objavljuje svoj izveštaj, zajedno sa bilo kojim komentarima datim od strane UNMIK-a, kad god to UNMIK bude zahtevao.

7.3 Međutim, nikakvi lični podaci ne smeju da budu objavljeni bez izričitog prostanka dotične osobe.

Član 8

Stručnjaci i druga lica koja pomažu odboru

8.1 Imena lica koja pomažu odboru moraju da budu navedena u obaveštenju pomenutom u članu 4.1.

8.2 Stručnjaci su dužni da postupaju po uputstvima i na osnovu ovlašćenja odbora. Oni moraju da imaju posebno znanje i iskustvo iz oblasti koje su pokrivena ovim sporazumom i za njih važe iste dužnosti u vezi sa nezavisnošću, nepristrasnošću i dostupnošću koje važe za članove odbora.

8.3 UNMIK može u izuzetnom slučaju da objavi zabranu pristupa nekom stručnjaku ili licu koje pomaže odboru tokom posete mestu na kojem se nalaze lica lišena slobode od strane organa UNMIK-a.

Član 9

Imenovanja i osobe za kontaktiranje

UNMIK je dužan da obavesti odbor o nazivu i adresi organa nadležnog za primanje obaveštenja i bilo kojeg službenika za vezu kojeg UNMIK može da imenuje.

Član 10

Privilegije i imuniteti

Odbor, njegovi članovi i stručnjaci koji su navedeni u članovima 3.2 i 8 uživaju privilegije i imunitete koji su utvrđeni aneksom ovog sporazuma.

Član 11

Izmene i dopune

Ovaj sporazum može da bude menjan i dopunjavan samo uz pisanu saglasnost obaju strana.

Član 12

Rešavanje sporova

Bilo koji sporovi ili neslaganja u pogledu tumačenja ili sprovođenja ovog sporazuma moraju da budu rešavani prijateljskim putem u saradnji između odbora i UNMIK-a i, prema potrebi, putem pregovora sa dobrim namerama između strana.

Član 13

Stupanje na snagu

Ovaj sporazum stupa na snagu po potpisivanju od strane propisano ovlašćenih predstavnika strana i ostaje na snazi tokom trajanja mandata UNMIK-a kao privremene administracije na Kosovu shodno ovlašćenjima Ujedinjenih nacija, osim ako bude raskinut u skladu sa odredbama člana 14.

Član 14
Raskidanje

Bilo koja strana može u bilo koje vreme da raskine ovaj sporazum putem obaveštenja upućenog drugoj strani. Raskid stupa na snagu prvog dana meseca koji sledi nakon isteka perioda od dvanaest meseci od datuma prijema obaveštenja, osim ako nije drugačije dogovreno između strana pisanim putem.

KAO SVEDOCI GORE NAVEDENOG, dole potpisana lica, koja za to imaju puna ovlašćenja, potpisala su u ime strana ovaj sporazum.

Potpisano u Prištini, 23. avgusta 2004. godine, na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je tekst na engleskom jeziku autentičan, u dva primeraka, od kojih će jedan biti sačuvan u arhivi Saveta Evrope, a drugi primerak uručen UNMIK-u.

ZA MISIJU PRIVREMENE ADMINISTRACIJE UJEDINJENIH NACIJA NA KOSOVU	ZA SAVET EVROPE
_____ Specijalni predstavnik Generalnog sekretara	_____ Generalni sekretar